

"אדיפוס המלך"

במאמר זה שמתי דגש על ניתוח ספרותי רצוף ואחיד של המחזה "אדיפוס המלך", שכתב סופוקלס בשנת 425 לפנ"ה. הניתוח כולל מושגים מזמנו של סופוקלס: מדיניים, רעיוניים חילוניים ורעיוניים דתיים, פולחניים, מושגים מתחום התיאטרון; כולל גם התייחסות אל הביורפיה של סופוקלס והשפעתה על המחזה. במהלך הניתוח אטה מדי פעם לתת-נושאים שכדאי להתעכב עליהם, להבנתי, והם יבואו תחת כותרת מדגישה. הדיון הרצוף במחזה נמשך מכותרת אחת אל הכותרת הבאה, לפי סדר נתינת חומרי הזמן של המחזה.¹ התרגום המועדף עלי במאמר זה, הוא של שמעון בוזגלו. רוב הפעמים, לצד ציטוטים מתרגום בוזגלו, אני מביאה בהערות השוליים ציטוט מקביל מתרגומו של אהרון שבתאי.

אני משבחת את שמעון בוזגלו, שתרגם את המושג היווני "אפסודיון" (Eppesodion) ל"מערכה" בעברית. כי אפסודיון הוא סצנה של עימות, והמילה 'מערכה' בעברית מובנה הוא: ערוכים זה מול זה, כלומר: עימות. בכל זאת במאמרי אני מוותרת על החלוקה למערכות נוסח בוזגלו או החלוקה לאפסודיונים נוסח שבתאי, ואני משתמשת בחלוקה שלי, לעימותים.

במאמר זה אני טוענת: (1) סופוקלס משתמש בחומרים מן המיתולוגיה כדי לומר משהו של עצמו, שחומרי המיתולוגיה לא אומרים. סיפורו של אדיפוס במיתולוגיה היוונית אומר, שאי אפשר לברוח מהגורל, והדברים ידועים. סופוקלס אינו טוען אחרת ואינו מבטל את המסר הידוע, אבל מה שמעניין אותו (זאת הטענה שלי) הוא להעביר מסר פוליטי. סופוקלס משתמש בדמויות המופת שיצר, של אדיפוס וקראון, ובעימותים ביניהם, כדי להציף אל תודעת הקהל את השאלה העקרונית של 'מיהו השליט האידיאלי'. אי אפשר לדון בשאלה כזאת בגלוי בזמנו של סופוקלס. את הדיון הוא עושה בעקיפין באמצעות העימותים בין שתי דמויות השליטים המשתתפות בטריאומווירט² של הפוליס תבוי, אדיפוס וקראון. המחזה היווני בזמנו של סופוקלס נועד לחנך. הקהל בא לתיאטרון כדי להקשיב, להתבונן וללמוד משהו מדמויות המופת שפועלות לפניו על הבמה. (2) לצד היות המחזה פוליטי ופונה אל השכל, הוא גם ניסיון מעמיק ואמיץ של סופוקלס לחקור את החומרים האפלים של הנפש. את הצד הזה במחזה מייצגים אדיפוס ויוקסטה והעימותים ביניהם – אלה שנראים כעימות, ואלה שלא נראים כעימות. אדיפוס ויוקסטה הם זוג אוהבים, שאסור להם להיות זוג. ללא ידיעתם הם הפרו את שני הטאבוים שכל חברה אנושית נבנית סביבם: איסור על רצח אב ואיסור על יחסי אישות עם האם. ראיתי, שסופוקלס שותל במחזהו לא מעט רמזים ומציף לא מעט

¹ פאבולה.

² שלישיית מנהיגים, שאחד מביניהם הוא הראשון במעלה. מביטוי הדמוקרטיה האתונאית בזמנו של סופוקלס.

תמיהות לגבי השאלה: 'איך האם והבן לא ידעו שהם אם ובן?' עלילת המחזה עוסקת בגלוי בשאלה: 'מתי הם גילו את זה?' ובסמוי בשאלה: 'איך הם לא גילו את זה קודם?' מבוכי הנפש הנפתלים של אדיפוס ויוקסטה, הנרמזים במחזה, חותרים תחת האמירה הידועה המיוחסת לפרויד, ש'האדם היחיד שלא רצה לשכב עם אמו ולא רצה לרצוח את אביו הוא אדיפוס'. המחזה רומז, אם לא מראה את זה בגלוי, שהיו להם אפשרויות לגלות את זה קודם,³ והם נמנעו לגלות את זה. הם נמנעו להתוודע בגלוי אל הסודות הנוראיים שלהם, עד שנאלצו לעשות כן, כפי שמראה עלילת המחזה. (3) מי לא חקר את המחזה הזה? ומה אני יכולה להוסיף על דברי החוקרים והתיאורטיקנים, הגדולים ממני בהרבה, בידע ובתבונה? למדתי היטב את ה"פואטיקה" של אריסטו, ולמדתי היטב את התיאוריה של דורותיאה קרוק, גם קראתי הרבה מאמרים, שרק חלקם מיוצג בביבליוגרפיה שבסוף המאמר. והנה גיליתי, שדבריהם המצוינים ומרחיבי הדעת של קודמיי, אינם מתייחסים למחזה הזה באופן ספציפי. בניסיונם לחבוק שורה ארוכה של טרגדיות בני זמנם ובני זמנם של כל הקודמים להם,⁴ חמק מהם, זאת ההתרשמות שלי, ייחודו של המחזה הספציפי "אדיפוס טירנוס". מה שנראה לי שקודמיי החמיצו, באתי להוסיף במאמרי. כגון, שהמחזה הוא פוליטי, והוא לא מסתיים ב"קטסטורפה" אלא בעימות נוסף עם קריאון. אמנם גם העימות האחרון עם קראון מוסיף קטסטורפה לאדיפוס,⁵ אבל בעיקר הוא "סוגר" את שאלת 'מיהו המלך הנכון' במחזה. וכגון, שהעימות המרכזי במחזה הוא רגשי ואפל בין אדיפוס ויוקסטה, והוא נמצא בדיוק במרכז המחזה מבחינה מבנית.

תוכן העיניינים

- א. סיכום קצר של עלילת המחזה – עמ' 3
- ב. הקשר בין המיתולוגיה, לבין המחזה – עמ' 6
- ג. עימות סמוי בין אדיפוס וקראון החוזר מדלפי – סיבוב ראשון בעימות מתמשך – עמ' 7
- ד. האירוניה במחזה – עמ' 8
- ה. העימות של אדיפוס עם טירסיאס – עמ' 9

³ כגון: דמיונו החיצוני של אדיפוס לליוס ("די דומה לך", שורה 743); הצלקת על קרסוליו ("נשאה צלקת מבישה, נראה! יש לי אותה מאז שהייתי תינוק." שורה 1035), משמעות שמו של אדיפוס ("בגלל זה קוראים לך אדיפוס." שורה 1036); גילו, שמוכרח להיות גילו של הבן שנולד ליוקסטה וליוס; אדיפוס אף פעם לא הולך לבקר את הוריו בקורינתוס – מדוע, מפני מה הוא חושש? והעיקר, בני הזוג לא גילו זה לזה את סודם, הנפרד והמשותף - הנבואה המקוללת.

⁴ אצל אריסטו, הטרגדיה היא אחת מצורות השירה; הוא חי כמאה וחמישים שנה אחרי סופוקלס. קרוק, בת המאה ה-20, הרחיבה את מחקר הטרגדיה שלה על כל צורות הכתיבה בתרבות המערבית (מחזות, רומנים, שירים), באלפיים וחמש מאות השנים שקדמו לה.

⁵ אדיפוס אינו נפרד משני בניו אלא רק משתי בנותיו, והוא יהיה במעצר בארמון תחת שליטתו של קראון.

- ו. חידת זהותו של אדיפוס קשורה בחידת הרגליים של הספינקס – עמ' 10
- ז. מזמור מקהלה ראשון – עמ' 11
- ח. הולדת התיאטרון מן הפולחן הדתי - עמ' 12
- ט. העימות הגלוי של קראון עם אדיפוס – סיבוב שני בעימות מתמשך – עמ' 14
- י. מיהו השליט הנכון, על-פי העימותים בין קראון לאדיפוס – עמ' 14
- יא. מבנה הטרגדיה הזאת ייחודי ואינו נענה כראוי להגדרות תיאורטיות – עמ' 16
- יב. סיבוב ראשון בעימות בין אדיפוס ויוקסטה - "צומת שלוש דרכים" – עמ' 17
- יג. מזמור מקהלה שני – עמ' 20
- יד. סיבוב שני של העימות אדיפוס-יוקסטה: עימות משולש בין יוקסטה, אדיפוס והשליח הקורינתי – עמ' 20
- טו. מזמור מקהלה שלישי – עמ' 22
- טז. עימות משולש בין אדיפוס, השליח הקורינתי והרועה התבני הזקן – עמ' 23
- יז. מזמור מקהלה רביעי – עמ' 24
- יח. שליח מן הארמון מוסר את הקטסטרופה – עמ' 24
- יט. קינת אדיפוס – עמ' 27
- כ. עימות שלישי ואחרון של אדיפוס עם קראון – עמ' 27

א. סיכום קצר של עלילת המחזה

א. בתחילת המחזה פורצת מגפה בתבי. (*Te'bai*) הנציגים הזקנים של העם (המקהלה) מתאספים ליד ארמון המלך ומבקשים מאדיפוס פתרון למצוקה. אדיפוס מופיע לפני העם ומודיע ש- (1) הוא מתחייב לפתור את המצוקה. (2) הוא כבר שלח את קריאון לברר בדלפי, מהי הסיבה למגיפה. (*Delfy* - עיר המקדש החשובה ביותר ביוון. *Kre'on* - גיסו, ושותפו השלישי למלוכה של אדיפוס לצד יוקסטה, אחותו של קראון ורעייתו של אדיפוס).

ב. קראון חוזר מדלפי ומוסר ש- (1) הסיבה למגיפה היא, שטרם הועמד לדין הפושע שרצח את ליוס בעבר. (*la'yos* - המלך הקודם, בעלה הראשון של יוקסטה, *Yokaste*). (2) הפושע חי, והוא בתבי. אדיפוס חוזר ומצהיר שהפושע ייתפס, ואדיפוס יקדיש את כל כולו לביצוע המשימה ולהשגת פיתרון. ראש המקהלה מציע לזמן את טיירסיאס הנביא, (*Tey'resias*) כדי שהוא יעיד וימסור את שם הפושע. אדיפוס אומר, שהוא כבר שלח לקרוא לטיירסיאס.

ג. מופיע טיירסיאס מלווה בנערו - טיירסיאס עיוור. הפתעה: טיירסיאס אינו רוצה למסור לאדיפוס ולמקהלה, מיהו רוצח ליוס. אדיפוס כועס ומאשים את טיירסיאס: אם כך, אתה שותף לפשע של רצח ליוס. בעבר חברת בסתר לקריאון כדי לרצוח את ליוס; ובהווה שוב

חברת בסתר לקריאון כדי להדיח את אדיפוס מן השלטון. טיירסיאס מתרגז ואומר לאדיפוס, שהוא הפושע (שהוא מחפש). אדיפוס המום. לא מעכל את ההודעה.

אדיפוס עובר להאשמה אחרת של טיירסיאס: איפה היית כשהספינקס צרה על תב"י לפני שהיגעתה הנה? (*Sphinx* - חיה היברידית מן המיתולוגיה היוונית) לא עזרת אז, כי אתה לא נביא באמת. גם טיירסיאס מחדש את האשמותיו ומוסיף לאדיפוס: לא רק שרצחת את ליוס, אלא גם שכבת עם קרובת משפחתך, ואתה מקור הטומאה שהביאה את המגיפה על תב"י.

ד. טיירסיאס יוצא, קראון נכנס. קריאון מתעמת עם אדיפוס: טענת נגדי, שתיכננתי את הרצח של ליוס במשותף עם טיירסיאס. אבל זה לא הגיוני. אני שותף לך וליוקסטה בשלטון. יש לי כל הזכויות בלי החובות. מדוע שארצה להפוך למלך הראשון, במעמדי? אדיפוס אינו משתכנע. עדיין מאשים את קריאון בבגידה ועדיין רוצה להוציאו להורג.

ה. יוקסטה נכנסת. מנסה להרגיע את בעלה ואת אחיה, ומפרידה ביניהם.

העימות הארוך ביותר במחזה נמצא באמצעיתו, והוא העימות בין אדיפוס ויוקסטה. זהו עימות שקשה לזיהוי. אדיפוס ויוקסטה הם זוג מלכותי אוהב, ולכאורה אין ביניהם עימותים. אבל מה שנראה בהתחלה כשיחת אוהבים, הולך וצובר מתח סמוי, עוד ועוד, עד שהוא מתפרץ והופך להיות עימות גלוי ביניהם. לעימות ביניהם יש מספר שלבים.

ו. (שלב 1) יוקסטה מבקשת מאדיפוס, שיבטל את צו המוות שגזר על קריאון בעוון בגידה כביכול. אדיפוס נענה לה ומבטל, אולם לא מבטל את יחסו החשדני כלפי קריאון. (שלב 2) בניסיונה להרגיע את רוחו הסוערת של אדיפוס, יוקסטה מספרת לו מנסיונה האישי, מדוע אין להאמין לנבואות-אלים שנמסרות ע"י בני אדם (כוהנים, נביאים, שליחים אנושיים). הנה לפני שנים רבות נולד לה ולליוס בן, שנמסרה נבואה עליו, שיהרוג את אביו. (אין היא אומרת לו במעמד זה, את שני חלקי הנבואה האחרים...) הם שלחו את התינוק למות כשהוא כפות ברגליו, על אחד ההרים. התינוק מת מזמן, וליוס המשיך לחיות עוד הרבה שנים, עד שלאחמ"כ נרצח על-ידי שודדים. (שלב 3) סיפור זה מעורר את אדיפוס לשאול, מה באמת קרה עם ליוס, ואיך הוא נרצח? יוקסטה מספרת לו, שהוא נסע לדלפי, ובצומת של שלוש דרכים, תקפה אותו ואת פמלייתו חבורת שודדים. כולם מתו חוץ מעבד אחד, שחזר הביתה בשלום ודיווח על מה שקרה. אדיפוס נחרד: "צומת של שלוש דרכים?!"⁶ הוא נזכר בארוע דומה להפליא

⁶ "בפוקיס, במקום שבו הדרך מתב"י מתפצלת מדלפי לדאוליס." (שורות 734-735, תרגום בוזגלו).

מעברו, ומספר אותו ליוקסטה. הוא מזהה שיש אפשרות, שהוא הרוצח של ליוס. (שלב 4) כדי להיות בטוח לחלוטין הוא מורה להביא אליו את העבד הניצול, לשם מתן עדות. (יוקסטה סיפרה, שהיו שודדים, ולא שודד אחד, אז אולי בכל זאת זה לא הוא?) בשלב הזה, הוא כבר מוכן לזהות את עצמו כרוצח ליוס (גם זה קשה למדי). אין על מה לדבר, שהוא אינו יכול לזהות את עצמו כרוצח אביו.

ז. (שלב 5) יוקסטה מתפללת אל אפולון, שיחזיר את אדיפוס למצבו השקול והנבון, כרגיל. ואז הפתעה: אל הארמון מגיע שליח מקורינתוס, עירו הקודמת של אדיפוס. (Korintos) השליח מקורינתוס מבשר, שאביו של אדיפוס, המלך פוליבוס, מת (Polibosos); ואדיפוס הוא המלך הבא של קורינתוס. (שלב 6) יוקסטה חוגגת את ניצחונה: אתה רואה, היא אומרת לאדיפוס, הנה ההוכחה שלא רצחת את אבך. הלוא אתה איתי כאן בתב"י, בשעה שפוליבוס מת שם, בקורינתוס. הוא מת משיבה טובה, ולא נרצח על-ידי אף אחד; וזאת גם הוכחה נוספת, היא אומרת לו, שלא צריך להאמין לנבואות-אלים שנמסרות על-ידי בני אדם. (שלב 7) אדיפוס כמעט משתכנע מדבריה; אבל לא משתכנע. הוא מספר ליוקסטה את הנבואה שלו. ומסביר, שבכל זאת הוא עדין חושש מפני חלקה השני של הנבואה, שהוא עתיד לשכב עם אמו. אמו, מירופה (Me'roppe) מלכת קורינתוס, עדיין בחיים, ומי יודע מה יכול לקרות.

ח. (שלב 8) במשך כל זמן שיחתם, השליח מקורינתוס עומד בצד ומקשיב לשיחה. עכשיו הוא מתערב בשיחתם ואומר לאדיפוס, שאין לו מה לדאוג (שמא ישכב עם אמו). מפני שבמקרה הוא יודע ממקור ראשון, שמירופה ופוליבוס אינם הוריו המולידים!! כי הוא קיבל את אדיפוס בתור תינוק קטן ופצוע ברגליו, מידי אחד הרועים של תב"י, ומסר אותו למירופה ופוליבוס לשם אימוץ.... יוקסטה "מפסיקה לנשום". עכשיו היא יודעת סופית, שאדיפוס בעלה, הוא בנה, שלא מת כפי ש"היה צריך להיות". (שלב 9) היא מבקשת מאדיפוס, שיפסיק לחקור את האמת, אך הוא לא נענה לה. (שלב 10) פורץ ביניהם ריב על ייחוס מעמדה הרם של יוקסטה, לעומת מעמדו החברתי הנחות כביכול, של אדיפוס. יוקסטה בורחת לארמון. אדיפוס נשאר עם השליח הקורינתי. זהו ריב גלוי ביניהם, וגם הפעם האחרונה שהם יראו זו את זה.

ח. נכנס הרועה התבני הזקן, שזומן על ידי אדיפוס. הפתעה: הוא לא מוכן לדבר (כמו טיירסיאס). אדיפוס מאיים עליו בעיניו, והרועה פותח את הפה ומעיד: לא חבורה של שודדים רצחה את ליוס אלא "שודד" אחד; חשוב מזה: זה היה הוא, הרועה הזקן, שהתבקש בעבר הרחוק לקחת את התינוק שנולד לליוס ויוקסטה, כדי להמית אותו על

אחד ההרים. אך הוא חמל עליו ומסר אותו לרועה הקורינתי, שעומד כאן לפניו. אדיפוס מקונן על עצמו: "איי, אדיפוס – למי נולדת! עם מי התחתנת! את מי רצחת!" (שורה 1185, תרגום בזגלו). ונכנס בסערה לארמון.

ט. מן הארמון יוצא שליח מלכותי, ומדווח למקהלה, שיוקסטה התאבדה. הוא מתאר איך היא התאבדה; ואיך אדיפוס מצא אותה תלויה ולאחר-מכן עיוור את עיניו.

י. אדיפוס יוצא מהארמון כעיוור, ומקונן על עצמו. מלכותו תמה. המלך החדש הוא קריאון.

יא. קריאון נכנס לבמה כמלך ומתעמת עם אדיפוס. אדיפוס דורש ממנו להגלות אותו בתור הרוצח של ליוס, שהביא את המגיפה על תבי. אך לקריאון יש תוכניות אחרות ביחס לאדיפוס. הוא רוצה להחזיק את אדיפוס בארמון במעצר תחת השגחה. אדיפוס מבקש מקריאון שלוש בקשות בנוגע למשפחתו: (1) לקבור את יוקסטה, (2) לאפשר לשני בניו לצאת מהארמון ולדאוג לגורלם בעצמם, (3) לדאוג למזונן של שתי בנותיו הקטנות. קריאון מביא את שתי בנותיו, ואדיפוס מחבק אותן. הוא מספר להן את כל הייחוס הטמא של מוצאן ומכין אותן המקוללים בעתיד. (הילדות אינן אומרות שום טקסט במחזה). אדיפוס מובל כעציר פוליטי לארמון.

יב. המקהלה מסיימת במוסר-השכל.

ב. הקשר בין המיתולוגיה, לבין המחזה

סופוקלס נולד ב-496 לפנ"הס באתונה ומת ב-406 לפנ"הס באתונה. זאת אומרת, שהוא כתב את המחזה לפני כ-2500 שנה. חומרי המחזה לקוחים מן המיתולוגיה היוונית, המוכרת לכל. קהל הצופים בהצגה מכיר את אוסף הסיפורים הקדומים על אדיפוס, אבל לא יודע מה ואיך סופוקלס יעשה איתם. למשל, קהל הצופים יגלה במהלך ההצגה, שאדיפוס יעוור את עיניו ויוציא את עצמו לגלות מחוץ לתבוי. זאת בשונה, אם לא בניגוד, לסיפורים אחרים על אדיפוס שהקהל מכיר מחוץ למחזה, כגון ששלט בתבוי עד יום מותו, ומת מזיקנה מוכבדת ונטולת פגמים גופניים.⁷ סופוקלס

⁷ יש גם מסורת אחרת על מותו של אדיפוס, שהוא מת במלחמה – באחת מאותן מלחמות שיצא אליהן בתוקף תפקידו כמלך תבוי.

לקח את רוב הסיפורים על אדיפוס, שאין קשר כרונולוגי ביניהם (אין כרונולוגיה במיתולוגיה), ויצק את חלקם לתבנית עלילתית אחת, רצופה, קצבית וחד-כיוונית.

המחזה של סופוקלס נפתח, כאשר אדיפוס נמצא בפיסגת הצלחתו האישית, המשפחתית והפוליטית. הוא מלך נערץ ואהוד על תושבי תבאי למרות, שלא נולד בעיר ואינו מזרע המלוכה התבני, בית קדמוס (Kadmos). ברגע פתיחת המחזה פרצה מגיפה מסתורית בעיר, שפוגעת בפיריון החקלאי והאנושי. לנגע כזה אין הסבר טבעי מוכר. התבנים רואים בו קללה שנשלחה מן האלים, כנראה בגלל איזושהי טומאה גדולה, חטא גדול שנעשה, ואין יודעים עדיין מהו. התבנים פונים אל מלכם הנערץ, שיעזור לפתור את המצוקה הלא טבעית הזאת.

את התבנים מייצגת במחזה "המקהלה". לפעמים ההתייחסות אליה תהיה בלשון רבים (כאילו הם אוסף של אנשים), ולפעמים ההתייחסות אליה תהיה בלשון יחיד (כאילו הם גוף אחד). מקהלה היא המוסכמה מיספר אחד של התיאטרון היווני. כל עולם התיאטרון התפתח ממנה, וממנה והלאה. המקהלה ב"אדיפוס המלך" היא קבוצת זקני תבאי. 'זקני תבאי' הוא מושג מסורתי, שמתאים כביכול לימים הרחוקים של המיתולוגיה, אבל גם מתאים במידת-מה לזמנו של סופוקלס (מאה 5 לפנ"ס). באתונה יש דמוקרטיה, שבה לצד המלך-הכל-יכול יש גוף מדיני יועץ ומאשר. הגוף הזה מורכב מנציגים, שנבחרו מבני המעמד העליון, גברים בלבד. סופוקלס נולד למעמד החברתי העליון והשתייך אליו. לסופוקלס היתה היכרות אישית עם פריקלס (Perikles), המלך האתונאי הגדול והעריץ. בלי ספק הוא יצר את דמות המופת של אדיפוס, על-פי דמות המופת ההיסטורית של פריקלס. במחזה שלו יש יחסי קירבה בולטים בין המקהלה לבין ואדיפוס. המקהלה מדברת עם כל גיבורי המחזה, אבל אל אדיפוס יש לה יחס קרוב אישי ורגשי. סופוקלס נתן ביטוי ליחסי הקירבה שלו עם פריקלס, ביחסי הקירבה שיש בין אדיפוס לבין המקהלה.

אדיפוס נענה לבקשת המקהלה ומייד מתגייס כולו למשימה. הוא מגלה להם, שעוד לפני שפנו אליו כבר שלח את קראון, גיסו ושותפו למלוכה, למקדש בדלפי כדי לברר את סיבת המגיפה. איפיונו הראשון של אדיפוס במחזה הוא של מלך לגיטימי, נאור, כריזמטי, החלטי - והכי חשוב: בעת משבר הוא לוקח אחריות. במונחים יוניים של זמנו של סופוקלס, זהו הטירן שהיינו רוצים שיהיה בפוליס שלנו.⁸

⁸ tyranos הוא מלך, שתפס או קיבל את השלטון, לא מלך מלידה. כזהו אדיפוס, שבא מקורינתוס לתבאי והפך להיות מלך בתבאי. Polis היא צורת השלטון היוונית הקדומה, שמחברת בין דמוקרטיה ומלך, בגבול גיאוגרפי ואתני מצומצם של עיר או ארץ.

ג. עימות סמוי בין אדיפוס וקראון החוזר מדלפי – סיבוב ראשון בעימות מתמשך

קראון חוזר מדלפי עם התשובה, שכל עוד רוצח ליוס, המלך הקודם, חי ולא נתפס, הקללה תימשך. אדיפוס נשבע לפני המקהלה, שהרוצח יימצא ויוצא להורג או יוגלה מן הפוליס. הוא מודיע, והודעה שלו היא חוק, שיש למסור לו מידע על זהות הרוצח. אם יש מישהו שיש לו מידע ולא מוסר אותו, הוא בעצמו שותף לפשע והוא בעצמו יקבל עונש של מוות או הגלייה, כמו הרוצח.

ישנם שלושה עימותים של אדיפוס עם קראון במהלך המחזה. הראשון כאן, בשורות 85-146, כשקראון חזר מדלפי עטור זר מנצחים. זה היה עימות דיפלומטי סמוי, בלתי מורגש כביכול, אבל הוא כבר פותח את שאלת 'מיהו השליט הנכון' במחזה. קראון משחק כאן תפקיד של בעל רצון טוב לכאורה, אך תחמן. הוא שואל את אדיפוס, אם להודיע את תשובת האלים, הנוגעת לכולם, בפומבי או למסור אותה לאדיפוס קודם באופן חשאי ופרטי. אפשר לשמוע מכאן, שקראון הוא סוג של שליט, שיהיה מוכן למסור לעם חצי אמת, ואולי אפילו שקר גמור, אם זה מה שיתאים לשיקולים שלו באותו זמן. אופורטוניסט. אין לו ערכים קבועים ויציבים של אמת ושקר. לא כמו אדיפוס, שאומר לו מייד, להגיד את הכל עכשיו מול כולם, כי זה נוגע לכולם.⁹

ד. האירוניה במחזה

נאווה הזה של אדיפוס מלא באירוניה. השורות שסופוקלס שם בפיו, מעוררות את הקהל שיושב באמפיתיאטרון באתונה, לחוש עליונות כלפי אדיפוס, מצד אחד, ולהזדהות איתו ולחוש רחמים כלפיו, מצד שני. הקהל יודע, שמה שאדיפוס אומר בתום-לב, מתאר אותו-עצמו בלי שידע, ומתישהו אדיפוס יאלץ לגלות, שהוא עצמו הרוצח המתועב, שהוא מחפש אחריו.

המחזה מתחיל איפא כסיפור בלשי. היה רצח, והרוצח מסתובב אי שם בזהות נעלמה או שאולה. אדיפוס הוא הבלש, שלוקח על עצמו לגלות את זהות הרוצח. כמו כל הבלשים בז'אנר הזה, הוא חכם מאד ונחוש מאד בדעתו לפתור את התעלומה. אדיפוס והמקהלה אינם יודעים מיהו הרוצח, אבל הקהל/אנחנו, כן יודעים. אותנו לא מעניין לדעת מיהו הרוצח, אלא איך יתגלה ויתברר, שאדיפוס הוא הרוצח. שאלת ה"איך" מעניינת אותנו, לא שאלת ה"מי". המחזה מתראה בתחילתו כמחזה בלשי מן הסוג של "זהות הרוצח ידועה לקהל, אך

⁹ קראון: "אתה רוצה שאני אדבר לידם? לא כדאי שניכנס פנימה?" אדיפוס: "דבר בנוכחות כולם! כואב לי עליהם, לא עלי." שורות 91-94, תרגום בזגלו. ובתרגום שבתאי: קראון: "לומר לך את הדבר במחיצתם או ניכנס ונדבר ביחידות?" אדיפוס: "שישמעו כולם. הרי סבלותיהם נוגעים לי אף יותר מעצם קיומי."

לא לדמויות". המתח וההנאה של הקהל ניזונים מן האירוניה, שהקהל מגלה בדברי הדמויות או במעשיהן, ומן ההפתעות והטלטלות שהן עוברות.

קראון מזרז את אדיפוס להזמין את טיירסיאס כדי לשמוע ממנו, מה הוא יודע על זהות הרוצח. הרעיון להזמין את טיירסיאס היה של קראון. יותר מאוחר אדיפוס ישתמש בעובדה הזאת כסיבה לחשוד בקראון ובטיירסיאס גם יחד.

ה. העימות של אדיפוס עם טיירסיאס

טיירסיאס הוא הנביא של תב"י. הוא אדם זקן מאד¹⁰ ועיוור, שנבואותיו מעולם לא נכזבו. הוא בא ומתייצב לפני אדיפוס והמקהלה. אבל אינו רוצה למסור שום פרט. סרובו של טיירסיאס מעלה את חמתו של אדיפוס, והוא נכנס איתו לעימות מילולי ורגשי. זהו העימות (אפסודיון) הראשון במחזה. אדיפוס מאשים את טיירסיאס, שקשר יחד עם קראון קשר חשאי כדי להדיח אותו מן השלטון. לטענתו, המניע של טיירסיאס למעשה הוא אי-נוחות ותחושת נחיתות שחש טיירסיאס מול אדיפוס, מאז ימי המצור של הספינקס על תב"י. לפני "עשרים שנה", כאשר הספינקס צרה על חומת העיר וזימרה את חידתה בפני העוברים והשבים, מי שלא ידע לפתור את חידתה היא טרפה אותו. לא היה אפשר להינצל ממנה בגלל תכונות גופה העל-טבעיות: גוף עליון של נערה יפה עם שדיים חשופות, גוף תחתון של אריה עם טפרים מחודדים, וכנפיים ענקיות של ציפור. באותם ימים טיירסיאס לא התנדב לעמוד מולה ולא ניסה לפתור את חידתה כדי להציל את העיר. מי שהציל את העיר היה אדיפוס, הצעיר הנוכרי שהגיע אל תב"י, ובכוח שכלו ואומץ לבו פתר את החידה. הספינקס התאבדה, והעיר נגאלה. עכשיו אדיפוס שואל את עצמו מה קרה, שאחרי "עשרים שנה" טיירסיאס התעורר פתאום ובא להתעמת איתו? ועונה לעצמו, שטיירסיאס מנצל את המגיפה כדי לסגור את החשבון האישי הישן שיש לו עם אדיפוס, על המעמד של שניהם בפוליס. זו דרך מחשבה אופיינית לטירן, לשליט.

אדיפוס וטיירסיאס – שניהם גדולי הדור: אדיפוס הוא הגדול מבחינה מדינית וחילונית, וטיירסיאס הוא הגדול מבחינה דתית. שניהם חכמים מאד וכריזמטיים מאד. מקור חוכמתם שונה, אם לא מנוגד. אדיפוס הוא מי, שמקור כוחו בתוכו: הוא נשען על שכלו. טיירסיאס הוא

¹⁰ במיתולוגיה היוונית, טיירסיאס הוא דמות על-טבעית. בן של נימפה, חי וניבא במשך שבעה דורות, וניבא אפילו מתוך השאול. יש עליו הרבה סיפורים. למשל, איך הוא התעוור. הוא ראה שלא באשמתו את האלה אתינה עירומה. כשהיא הבחינה בכך, היא עיוורה אותו. אחר-כך היא התחרטה, אבל לא היתה יכולה לשנות את המצב, אז היא העניקה לו את כוח הנבואה, ובמיוחד את היכולת לקרוא את העתיד מתוך שמיעת קולות הציפורים. (שבתאי, המיתולוגיה היוונית, 117). סופוקלס השתמש בדמותו של טיירסיאס לא לשם עצמה, אלא כקטליזטור של גילוי האמת על זהותו של אדיפוס.

מי, שמקור כוחו מחוץ לו. הנבואה היא מתנה שניתנת לו מחוץ לו, ובכל פעם היא ניתנת מחדש. כך על-פי התפיסה היוונית הקדומה, וכך גם על-פי התפיסה הקדומה אצלנו, בתנ"ך. שום דבר אינו בטוח באמת אצל הנביאים הקדמונים. הידע הנבואי יכול להימסר להם או לא להימסר, בזמן או לא בזמן, בבהירות או בעירפול. אך במקרה של טיירסיאס, היו לו מזל והצלחה יוצאים מן הכלל. נבואתו נמצאה לו בשפע ומעולם לא נכזבה.

טיירסיאס יודע בהשראת האלים מה יקרה, ואין לו צורך בעיני בשר. העיוורון הפיזי שלו ממש ממחיש ומדגים את מקור ידיעותיו. לעומתו, אדיפוס יודע מה לעשות ומה יקרה בהשראת עצמו, מתוך עצמו. והנה גם לו היו עד כה מזל והצלחה יוצאים מן הכלל. הרבה פעמים יזכירו במחזה את הניחוש בציפורים בתור הדרך החביבה על טיירסיאס לראיית הנסתר. טיירסיאס אינו יכול לראות את הציפורים עפות אלא רק לשמוע אותן. אפשר שהוא מקבל סיוע לניחושיו מן הנער המלווה שלו, שמתאר לו את צורת תעופתן של הציפורים בשמיים. כאילו שהציפורים כותבות מידע מוצפן על פני השמיים, וטיירסיאס יכול לפענח אותו, לקרוא אותו. טיירסיאס העיוור הוא סמל חי לידיעת האמת, שהיא תמיד ידיעה פנימית, ואין לה קשר עם ראייה חיצונית. אפשר אפילו, שראייה פיזית מטעה את האדם ומסיטה אותו מן האמת הפנימית, כשהוא מנסה לפענח אותה, לקרוא אותה.

זהו זמנה של הדמוקרטיה האתונאית. העימות בין שני הענקים מבטא את דעת הזמן, שהאדם יכול לשלוט בגורלו בכוח שכלו וידיעותיו. זאת מול הגישה המסורתית מאז ומעולם, שמאפסת את האדם מול האלים וקובעת לאדם גזירה קדומה, שאפילו האלים אינם יכולים להתנגד לה. המחשבה המסורתית ביוון הקדומה היתה דטרמיניסטית ("הכל צפוי"), והיא לא הותנתה בהתנהגות מוסרית ("והרשות נתונה"). כי האדם היווני נדרש להיות מוסרי תמיד, בלי קשר לגורל חייו, ולמרות חוסר הקשר לגורל חייו!

במערכה מול טיירסיאס, אנו פוגשים צד אחר באישיותו של אדיפוס. הוא מתגלה כאדם וכשליט חמום-מוח, נוח לרגוז ולחשוד, מוכן להטיח עלבונות, והעיקר – בטוח בצידקתו, גם כשהוא עומד מול נציג האלים. זהו ההיבריס המפורסם (hibris). אדיפוס עסוק באגו הפוליטי שלו וביוקרה שלו. הוא נותן קדימות לשיקולים פוליטיים, על-פני דיון עיניני בנושאים שיקדמו את טובת האזרחים. כמו שמנהיגים התנהלו ומתנהלים, מאז ומעולם.

לאחר שטיירסיאס שומע את חשדותיו של אדיפוס ואת העלבונות שהטיח בו, גם הוא מתפרץ ומוסר לאדיפוס הרבה מאד פרטים על זהותו של רוצח ליוס, שהוא אדיפוס בעצמו. הוא אומר לאדיפוס, שהוא רצח את אביו, והוא חי בחטא עם אמו. דבריו אינם נקלטים על-ידי אדיפוס מרוב הלב. טיירסיאס יוצא מהבמה, ואדיפוס נכנס לביתו המום ונטול מילים.

ו. חידת זהותו של אדיפוס קשורה בחידת הרגליים של הספינקס

מרגע שטיירסיאס הודיע לאדיפוס, שהוא הרוצח, ושהוא חי בחטא ובקלון עם אמו, השתנה סוג המחזה. מאותו רגע המחזה לא עוסק בפיענוח זהות הרוצח (הזהות נמסרה כבר על-ידי טיירסיאס), אלא בפיענוח הזהות של אדיפוס. מכאן ואילך זהו מחזה של התוודעות עצמית, גילוי עצמי. אדיפוס עובר תהליך מכאיב של הכרה בצורך לפתור את חידת זהותו.

זה הזמן להיזכר בחידת הספינקס. הספינקס עצמה נזכרת המון פעמים במחזה, אבל בשום מקום לא נזכרת חידתה. אף-על-פי-כן חידתה מרחפת על-פני כל המחזה. הקהל, אשר מכיר את החידה, מוזמן להיזכר בחידה ובפתרונה ולשחק עם משמעויותיה. הספינקס שאלה: 'מי הולך בבוקר על ארבע, בצהריים על שתיים, ובערב על שלוש?' והתשובה היא: 'אדם'. בראשית חייו הוא זוחל על ארבע, בצהרי חייו הוא עומד על שתי רגליים, ובזיקנתו הוא נשען על מקל, ובמובן זה הוא הולך על שלוש רגליים. חידת הרגליים של הספינקס מהדהדת את חידת חייו של אדיפוס. בילדותו הוא זחל כמו כל התינוקות, יש לשער, אבל הוא נאלץ לזחול זמן רב יותר, כי קרסוליו היו מנוקבים ומנופחים, ולא היה יכול לעמוד על רגליו. בבגרותו הוא הפך למלך, שעומד הכי איתן והכי חזק על שתי רגליו. בסיום המחזה הוא יעמוד עדיין על שתי רגליו, כי הוא לא זקן, אבל מאחר שהוא יעזור את עצמו, הוא יצטרך מקל כמו רגל שלישית.

הוריו המולידיים של אדיפוס, ליוס ויוקסטטה, לא נתנו לו את שמו. מבחינתם, הוא היה אמור למות. שמו ניתן לו על-ידי הוריו המאמצים, פוליבוס ומירופה. הם נתנו לו את השם אוידיפוס (Oydipus) מפני שהיו לו רגליים נפוחות. ביוונית, 'פוס' זה רגל. אוידיפוס הוא מי, שהיתה לו רגל נפוחה; אבל אוידיפוס הוא גם מי, שיודע את הרגל. המשמעות של ידיעת הרגל, היא אירונית. אדיפוס ידע לפתור את חידת הרגליים של הספינקס, אבל לא ידע לפתור את חידת הרגליים של עצמו.¹¹ משמעות שלישית שניתן לגזור מכאן (ומקובל לגזור מכאן) היא, שאדיפוס הוא מי, שהולך ברגל אל הידיעה. כלומר, חותר לידיעת האמת בכל מחיר. זו המשמעות שמאפיינת את אדיפוס בהמשך המחזה, בעיקר בעימות המתמשך שלו עם

¹¹ מי שפתר לאדיפוס את חידת הרגליים שלו במחזה, הוא השליח הקורינתי: "תסתכל בקרסוליים שלך". אדיפוס: "אח, למה אתה חופר באותו פצע ישן?" שליח: "אני בעצמי שלפתי את הסיכה שניקבה את הקרסוליים האלה." אדיפוס: "נשארה צלקת מבישה, נוראה! יש לי אותה מאז שהייתי תינוק." שליח: "בגלל זה קוראים לך אדיפוס." שורות 1032-1036, בתרגום בוזגלו.

ובתרגום שבתאי: שליח: "רגליך יכולות למסור עדות על כך." אדיפוס: "הוי, מה אתה מזכיר פגע ישן כזה?" שליח: "אני היתרתי את רגליך הנקובות." אדיפוס: "מחיתולי טבעה בי החרפה הזאת." שליח: "עד ששמך נקבע על-פי אותו מקרה."

יוקסטה. בינתיים, בעימותים שלו עם טיירסיאס וקראון, הוא לא 'הולך ברגל אל הידיעה'.
להפך, הוא מדחיק את המידע על זהותו ומעלים אותו.

ז. מזמור מקהלה ראשון

גם המקהלה המומה מדבריו של טיירסיאס, ובעיקר נבוכה. "איני יכול לאשר את דבריו, איני יכול לשלול אותם - אני נבוך ותוהה מה לומר." (שורות 485-487)¹² מצד אחד, הם מכירים את אדיפוס, מלכם האהוב והנערץ, שהציל אותם בעבר מן הספינקס ומנהיג אותם בהצלחה מאז ועד היום. הם בטוחים שהוא יעשה הכל כדי להצילם גם הפעם, מן המגיפה הנוכחית. מצד שני, טיירסיאס הוא נביא ותיק. הוא הנביא שלהם בהא-הידיעה, שנבואותיו התגשמו תמיד. כשהוא אומר שאדיפוס הוא הגורם למגיפה, למי עליהם להאמין? ומהן כל המילים האיומות האלה, שהוא אמר על אדיפוס? גם המקהלה, לא רק אדיפוס, אינה יכולה להכיל אותו. המקהלה מסיימת את שירה בהצהרת אמונים ואהבה לאדיפוס: "לכן כל עוד לא יוכח ההפך, לעולם לא אצדד במי שמאשים את אדיפוס מלכנו." (שורות 502-504)¹³

ח. הולדת התיאטרון מן הפולחן הדתי

המקהלה מוסרת את דבריה בשיר ובריקוד. בדרך-כלל קשה להבין את הטקסט שלה,¹⁴ ורבים בימינו נוטים לדלג על קריאתו. בימיו של סופוקלס, למקהלה היה תפקיד חשוב מאין כמוהו, של אתנחתא בין עימות לעימות. הופעת המקהלה בשיר ובריקוד בין מערכה למערכה נקראת סטסימון (stasimon) - 'מזמור', בתרגום בוזגלו. המזמורים הם מוסכמה קדושה של התיאטרון היווני. המחזה נולד מתוך המזמורים הללו - לאלים בכלל, ולדיוניסוס בפרט. הם נשארו בתוך המחזות בדרך-כלל בלי קשר לעלילת המחזה. סופוקלס חידש חידוש גדול בכך, ששילב את מזמורי המקהלה בתוך עלילת המחזה. השילוב בא לידי ביטוי באופנים אחדים: חילופי דברים בין המקהלה לבין הגיבורים. ב"אדיפוס המלך" יש חילופי דברים של המקהלה עם כל הגיבורים, אבל באופן מיוחד עם אדיפוס, לאורך כל המחזה. כמו-כן במחזה זה, המקהלה נשארת על הבמה במשך כל ההצגה, ואין מלאכותיות בעלייתה על הבמה לשם שירה וריקוד בין עימות לעימות. הביטוי השלישי והעיקרי הוא, שתכני המזמורים מגיבים

¹³ בתרגום בוזגלו. ובתרגום שבתאי: "טרם אראה אות ברוך, לא אסכים עם המטילים דופי באדיפוס".

¹⁴ תרגומו של בוזגלו, בליווי הערות, מקל על הבנת הטקסט.

במישרין על מה שנאמר קודם על-ידי הדמויות, ואינם עוד רק 'מזמורי תודה' או 'מזמורי בקשה' לאלים, שתקועים באופן מלאכותי במחזה.

התפקיד של המקהלה הוא: (1) לאפשר לקהל שיחרור ואיורור מן המתח, שנוצר בזמן העימות. (2) לתת ביטוי לרחשי העם – זה שמיוצג בעלילה, וזה שיושב בקהל. המקהלה ב"אדיפוס המלך" מהדהדת את תגובת האזרחים התבנים, אל דבריו ומעשיו של אדיפוס בכל שלב בעלילה. בו-בזמן היא מהדהדת גם את תגובת האזרחים האתונאים שצופים בהצגה, ומחפשים בה משמעות אקטואלית עבורם.

תכני המזמורים מורכבים. הם נמסרים בשיטת 'מן הכלל אל הפרט'. בדרך-כלל המזמור מתחיל בהכללה על משהו עקרוני, שלא תמיד ברור לנו איך הוא קשור למה שנאמר על-ידי הדמויות לפני-כן. אך משם והלאה, המזמור הולך ומפרט באופן יותר ויותר קונקרטי, את הקשר אל ההכללות הקודמות, ואל מה שהתרחש זה עתה על הבמה. המזמורים עמוסים מבחינה מטפורית, דבר המקשה על קליטתם ברגע הראשון. המטפוריקה שלהם נועדה לפתוח את חומרי הסיפור העתיקים אל משמעויות אקטואליות ואל המציאות העכשווית של הקהל. שירי המקהלה נמסרים במשקלי שירה מסובכים, להבדיל מן הטקסט שאומרות הדמויות. אומנם גם הטקסט שאומרות הדמויות הוא שירי, אבל נמסר במשקל 'יאמב' (yamb), שהוא הקרוב ביותר להנגנת הדיבור היווני היומימי. המקהלה שרה ורוקדת או מדקלמת ורוקדת או רק שרה או רק מדקלמת, אבל לעולם מה שהיא אומרת הוא חשוב, ואין לדלג עליו.

מדוע בכלל היא רוקדת? בעיני קהל בן ימינו, הריקודים באמצע עלילת המחזה עלולים להיראות מלאכותיים, אולי אפילו מגוחכים, ובעיקר, הם עלולים לשבור את אשליית המחזה. אבל עבור הצופים בני זמנו של סופוקלס, ריקודי המקהלה ושירתם הזכירו להם, שההצגה שהם צופים בה כרגע, היא צורה של פולחן דתי. עולם התיאטרון על כל מוסכמותיו, התפתח לאט לאט מתוך שירי המקהלה וריקודיהם לכבוד האל דיוניסוס (Dyonisos). שליטי הפוליס היווניים לקחו את הפולחן העממי ומיסדו אותו. הם תפסו, שמיסוד הפולחן והפיכתו לתיאטרון הוא אמצעי שליטה באזרחי הפוליס. בכל שנה היו תחרויות של הצגות שונות, של ספורט ותיאטרון (אולימפיאדה). רק לאזרחים היתה זכות ואף חובה לצפות בהם, ובחינם. העבדים, שהיוו את רוב האוכלוסיה בפוליס, להם לא היו שום זכויות, כולל לא לצפות בהצגות הספורט והתיאטרון השונות באולימפיאדה. כל המופיעים השונים באולימפיאדה היו גברים: ספורטאים, שחקנים, זמרים, רקדנים, כוהני-דת, שופטים. בכלל, יוון הקדומה היא עולם של גברים. לנשים אין זכות קיום פרטית. הן תמיד שייכות לגבר כלשהו: בהתחלה לאביהן, אחר-כך לבעליהן, ואם אין אבא או בעל, אז לאח או לדוד או לסב.

שחקני התיאטרון לבשו מסיכות והלכו בנעלי פלטפורמה, שהגביהו אותם על הבמה. מקובלת המחשבה, שהחור המיועד לפה במסיכה, תרם להגברת קולו של השחקן. כמו רמקול.¹⁵ כך כל אחד בקהל היה יכול לראות את השחקנים ולשמוע אותם מכל מקום באמפיתיאטרון. באמפיתיאטרון של אתונה היו 40,000 מושבים!

ט. העימות הגלוי של קראון עם אדיפוס – סיבוב שני בעימות מתמשך

אל הבמה נכנס קראון, ולאחריו בא אדיפוס. קראון הוא גיסו של אדיפוס, אחיה של יוקסטה, ושותף שלישי איתם בשלטון על הפוליס. לאוזניו הגיעו קולות הכעס והגנאי של אדיפוס, שחושד בו. בעימות הקודם עם טיירסיאס שמענו מאדיפוס, שטיירסיאס מקנא בו על הצלחתו לפתור את חידת הספינקס, וזהו המניע הנסתר של טיירסיאס לחבור אל קראון לשם הדחת אדיפוס מן השלטון. ומהו המניע הנסתר של קראון, לחבור אל טיירסיאס לשם הדחת אדיפוס מן השלטון? קראון היה הקרוב ביותר לרשת את ליוס, לאחר מותו. יוקסטה אינה רשאית לשלוט לבד בפוליס, בלי ילדים מן המלך הקודם. אחיה קראון היה הופך להיות המלך הבא של תביי, אילמלא הופיע אדיפוס והתחתן עם אחותו. בזה הוא גזל מקראון את הזכות לשלוט כשליט מוביל בתביי. להיות הראשון בטריאומווירט, שזהו מעמדו של אדיפוס. אדיפוס בטוח, שקראון וטיירסיאס "בישלו" יחד את ההאשמות המופרכות והמרגיזות כאילו הוא הרוצח של ליוס.

קראון מתעמת חזיתית עם אדיפוס ומשמיע לו נימוקים הגיוניים, מדוע אין לו שום מניע נסתר לשלול את ראשות-המלוכה מאדיפוס. להפך, יש לו מניע גלוי להישאר במעמדו הנוכחי, כשותף שלישי בשלטון. הוא מסביר: אדיפוס נושא באחריות העליונה לכל מה שקורה בפוליס. לצד זכויות-היתר המוחלטות שלו, יש לו גם חובות מוחלטות, המדירים שינה מעיניו. לעומת זאת לקראון יש רק זכויות-יתר, בלי חובות. אזרחי תביי פונים אליו ומבקשים את עזרתו כדי להגיע אל אדיפוס ואו כדי לקבל עמדות השפעה בשלטון. כל זה מחמיא לו ונותן לו עמדת כוח, בלי שהוא צריך לשלם בעד זה בשום דבר ממשי. הוא אינו מחוייב לתת להם את התשובה המעשית לבקשותיהם, כי אינו השליט (הראשון במעלה). לכן אינו רוצה לקבל את התפקיד של השליט הראשי, ואדיפוס צריך להפסיק לחשוד בו. אדיפוס אינו מקשיב לקראון, ואולי אינו מתרשם מטיעונו, הגיוניים ככל שיהיו. הוא מתעקש על עמדתו הקודמת: קראון הוא בוגד, ודינו להיות מוצא להורג.

¹⁵ אין הוכחה לדבר הזה, כי לא נשארו מסיכות מהזמן ההוא, אלא רק ציורים של מסיכות.

האם אפשר להבין את עמדתו המבטלת של אדיפוס כלפי קראון? כן. (1) אדיפוס מכיר את קראון ויודע שהוא לא מי, שהוא מצהיר על עצמו כרגע. (2) עובדה, שבסוף המחזה קראון יתגלה בתור ההפך ממה שהוא מצהיר על עצמו כרגע. (3) אדיפוס לא פנוי כרגע להקשיב ל"קול התבונה" שמשמיע קראון. בתוכו מתחוללת מהומה עקב הדברים המזעזעים, שאמר לו טיירסיאס. נוח לו להגיב בשיפוט מהיר על שאלת 'מי הראשון בטריאומווירט' (שליטים אמונים על מחשבה קונספירטיבית), מאשר להחליט, אם הוא רוצח ליוס. במקום המחשבתי הזה, הוא לא היה מעולם, ואין לו מושג איך מתמודדים עם זה.

י. מיהו השליט הנכון, על-פי העימותים בין קראון לאדיפוס

בפעם הראשונה שראינו את קראון במחזה, הוא חזר מדלפי עם התשובה לסיבת המגיפה. התנהגותו אז היתה תמוהה, אם לא פגומה. הוא נכנס לבמה עם זר לראשו, כאילו חזר ממסע ניצחון צבאי. התנהגותו הזחוחה והעליזה היתה לא ראויה ולא במקומה בזמן של מוות ויללות קינה מסביב. היא מאפיינת אותו כטיפוס נהנתן ולא עמוק במיוחד, אדם ששואף לזכות בהערצת הציבור בלי להתאמץ יותר מדי לשם כך - נוסף על חוסר היושר הדיפלומטי שלו, שתיארתי והסברתי לעיל.

לא כך הוא מופיע בפעם השניה במחזה. בפעם השניה הוא מתעמת חזיתית עם אדיפוס ובלי פחד. הוא מייצג מתינות ושיקול-דעת, מול אדיפוס, שמייצג שיפוט מהיר ופיזי. מתינות ושיקול דעת הם ערך עליון בתרבות היוונית הקדומה, ואותם מייצג כאן קראון; לעומת אדיפוס, שממשיך את הקו של היבריס ופיזיות הדעת. קראון אומר לאדיפוס: "אם אתה מאמין שעקשנות עיוורת היא עסק משתלם, אתה טועה מאד." (שורות 549-550)¹⁶ שליט נכון ונכון נותן את דעתו לשיקולים. העימות ביניהם הוא קונקרטי ואידאולוגי. הנושא הקונקרטי שהם מתעמתים עליו הוא, האם קראון אשם בבגידה; והנושא האידאולוגי שהם מתעמתים עליו הוא: מיהו השליט הנכון. זהו הנושא הסמוי של המחזה והמשמעות האקטואלית שלו. סופוקלס רומז לקהל האתונאי שצופה בהצגה, איך צריך להתנהל המלך הנכון, ושכל אחד בקהל יחליט, אם המלך בזמנם מתנהל נכון או לא נכון.

סופוקלס יודע משהו על פוליטיקה. בחייו הוא היה איש מדיני ופוליטי, לא פחות מאשר הוא היה מחזאי. תחת שלטונו של פריקלס הוא כיהן כ"גזבר אוצר הברית", וטיפל בגביית המיסים מערי-מדינה שהיו חברות בברית הזאת (443 לפנה"ס). אחר-כך הוא השתתף לצד פריקלס כמצביא במסע לדיכוי מרד סמוס (Samos) – אחת מעיר-המדינה של אתונה, שכנראה לא

¹⁶ בתרגום בוזגלו. בתרגום שבתאי: "אם בעיניך עקשנות בלי היגיון היא איזו מעלה, איך אלא טועה."

שילמה את המיסים. תפקידיו של סופוקלס היו רציניים ומחייבים. דמותו בחיים לא היתה דומה כלל וכלל לדמותו הספרותית של קראון במחזה הזה,¹⁷ שכביכול יש לו רק זכויות ולא חובות. פריקלס מת במגיפת דבר, שפרצה באתונה בשנת 429 לפנ"ה. ובשנת 425 העלה סופוקלס את "אדיפוס טירנוס" על הבמה. גם אחרי מותו של פריקלס, סופוקלס נשא בתפקידים פוליטיים, אבל כנראה לא באותה רמה של חשיבות ואחריות כמו אלה, שהיו לו תחת שלטונו של פריקלס.

דמות המופת של קראון ב"אדיפוס" היא דמות של אופורטוניסט. דמות פלקסיבילית (גמישה) שמשנה את דבריה בהתאם לנסיבות שנוצרות מסביב, ולא יוצרת את הנסיבות בעצמה. אולי זהו ההבדל שבין פוליטיקאי למדינאי. ואז קראון הוא פוליטיקאי, בעוד שאדיפוס הוא מדינאי, וזה יהיה ההבדל ביניהם כדמויות של מנהיגים. בפעם השלישית והאחרונה שקראון יופיע במחזה, הוא יהיה השליט החדש, והיחיד, לאחר שאדיפוס הדיח את עצמו, ויוקסטה מתה. הוא יהיה שליט נכלולי ולא כריזמטי, שפוחד מאדיפוס ולא מגיע לקרסוליו אפילו בשעת שברו הגדול של אדיפוס. סופוקלס משתמש בדמותו הפלקסיבילית של קראון כדי להציף בתודעת הקהל את השאלה, 'מי ראוי להיות שליט'. אדיפוס מדגים את התשובה הראויה בהתנהגותו האצילית במהלך כל המחזה. אדיפוס אינו בורח בשעת משבר ואינו מטיל את האשמה על אחרים בעת כשלונות והפסדים, אלא על עצמו. נכון, יש לו היבריס. אבל יש לו גם כריזמה וגם חוסן מוסרי, שגורמים למקהלה ללכת אחריו מתחילת המחזה ועד סופו.

קראון תורם לדיון העקרוני במהלך העימותים שלו עם אדיפוס. לקראון שמורות שורות מנוסחות היטב ומחנכות, שבהן הוא מטיף לאדיפוס, כיצד מתנהג השליט הנכון. ברור לכולנו, שקראון עצמו הוא לא השליט הנכון אלא אדיפוס, על כל חסרונותיו. אבל אפשר להשתמש בניסוחים שלו באופן עקרוני וללמוד אותם. אז גם לקראון יש תפקיד בסייעור המוחות הזה. קראון הוא מי, שמעורר את השאלה באופן גלוי, למען הקהל. כל המחזה נכתב למען הקהל כדי שיחשוב, ואולי גם ישנה, את עמדתו בנושא רגיש ומסוכן שאי אפשר לדבר עליו בגלוי. הטרגדיה היוונית נכתבה עבורנו, הקהל, על מנת שנעבור טלטלה קטנה בתודעתנו או בלבנו. תיאטרון מחנך. הקהל אמור לצאת מן ההצגה שונה במקצת, ולו במקצת, מכפי שנכנס לתוכו.

יא. מבנה הטרגדיה הזאת ייחודי ואינו נענה כראוי להגדרות תיאורטיות

אצל שבתאי, במבוא של שבתאי לתרגומו, ולא בגוף הטקסט, האפסודיון השלישי מתחיל עכשיו, בשורה 697 (עמ' 66) אחרי יציאת קראון, ואחרי שיחת המקהלה עם יוקסטה.

¹⁷ דמותו של קראון ב"אנטיגונה", מחזה אחר שכתב סופוקלס, היא אחרת לגמרי.

האפסודיון השלישי על-פי שבתאי במבוא שלו, נמשך עד שורה 862 (עמ' 71) עד שיר המקהלה, שמגנה את ה'היבריס' ומשבחת את יראת האל. במרכזו של אפסודיון שלישי אצל שבתאי, עומדים שיחת הזוג המלכותי על רצח ליוס בצומת שלוש דרכים, הבנתו של אדיפוס שהוא כנראה רוצח ליוס, והחלטתם לזמן את הרועה התבני הזקן שנשאר בחיים מהארוע של רצח ליוס. אבל, וזה הכי מעניין, שבתאי העדיף להשאיר את גוף הטקסט לא מחולק וללא כותרות, ולהריץ אותו כך רצוף מהתחלה ועד הסוף (!) שמע מכאן, שיש קושי רציני למשמע את הטקסט הזה להגדרות מבניות וחיצוניות, הרבה מעבר לשאלה, אם נשאר בדינו חלוקות מבניות של המחזה או לא. כאשר רוצים למשמע את הטקסט בעזרת תבנית חיצונית מגלים, שהקושי לעשות זאת הוא פנימי.

בתרגום בוזגלו, מערכה שלישית מתחילה הרבה יותר מאוחר, רק בשורה 911 (עמ' 111), עם יציאת יוקסטה מהארמון ובידה זרים וקטורת כדי לפייס את האלים, לאחר כל דברי הכפירה שאמרה בשיחותיה עם אדיפוס. המערכה השלישית נמשכת אצל בוזגלו, עד שורה 1085 (עמ' 131) אחרי שהיא נכנסת לארמון, ואדיפוס והשליח הקורינתי נשארים על הבמה עם המקהלה. על-פי חלוקת בוזגלו, במרכז המערכה השלישית עומדת פגישת הזוג המלכותי עם השליח מקורינתוס.

בכל הפעמים שקראתי את "אדיפוס המלך" בתרגומים שונים (כולל תרגום טשרניחובסקי), ראיתי, שהמחזה הזה אינו מתאים, על-כל-פנים לא בדיוק, לשום סכימה שמלבישים עליו. הוא לא הדוגמא האידיאלית של ששת הקריטריונים של השירה/ טרגדיה של אריסטו, ולא הדוגמא האידיאלית של ארבעת היסודות של הטרגדיה של דורותיא קרוק.¹⁸ "אדיפוס המלך" הוא מחזה יחיד ומיוחד במינו, שאינו מתלבש בדיוק על הגדרות מבניות, שדורות של תיאורטיקנים ביקשו להלביש עליו.

אני טוענת, שבמרכז המבני של הטרגדיה "אדיפוס המלך" עומד עימות מתמשך בין אדיפוס ליוקסטה. סופוקלס מעמיד אותם במשך זמן רב מאד על הבמה זה מול זה וזו מול זה. עם הפסקות. קשה לזהות את העימות ביניהם, כיון שהם הזוג הכי אוהב בעולם; אבל מוכרח שיהיה עימות ביניהם, כיוון שהם הזוג שהכי אסור לו בעולם להיות זוג. שיח האוהבים ביניהם בהדרגה מתחלף לשיח מתוח. יש הפסקות בשיח שלהם, כניסות ויציאות, שני רועים זקנים באים ויוצאים – אחד מקורינתוס ואחד מתבני – הרבה מתח ומועקה מצטברים במהלך כל

¹⁸ למשל, הפשע שהגיבור הטרגי עשה, אינו מודע לו. גם אם הוא לוקח עליו אחריות בסיום המחזה – אחריות חלקית ולא מלאה. וכן: המחזה אינו מסתיים ב"קטטרופה". אף על פי שהוא כן מסתיים בקטרזיס. אחרי התאבדותה של יוקסטה והעיוור העצמי של אדיפוס, המחזה לא נגמר. עוד יש עימות שלם בין אדיפוס וקראון, שאדיפוס יוצא ממנו כמעט כמנצח, ורק אז המחזה נגמר. או: השבת הסדר על כנו ואישור הערכים מחדש אינם מובטחים, כיוון שקראון מחזיק את הפושע שבגללו פרצה המגיפה חי בארמונו, במקום להוציאו להורג או להגלותו – ואין ודאות בסיום המחזה, שהמגיפה תסתיים.

הפגישות האלה. עד שיחסי האוהבים מגיעים לשבר ולעימות גלוי, שאין ממנו דרך חזרה. בסיום הטרגדיה אין פיוס בין בני הזוג, אין נחמה, אין כפרה ואין סליחה. הפצע נשאר פתוח, ללא ארוכה. סופם של האוהבים במחזה הוא אחר. יוקסטה בחרה לתלות את עצמה, ואדיפוס בחר להישאר בחיים, אבל כעיוור. הם לא מתאבדים יחד, ולא מתים זה בעקבות זה, כמו ב"רומיאו ויוליה". במקרה שלהם אי אפשר שהם יתאחדו בשום צורה, אפילו לא במוות. יש להם גורל משותף, אבל אסור שיהיה להם גורל משותף.

יב. סיבוב ראשון בעימות בין אדיפוס ויוקסטה - "צומת שלוש דרכים"

יוקסטה יוצאת מן הארמון כדי לבקש מאדיפוס, שיחון את אחיה ויסלח לו. אני מתארת לעצמי, שבלבושה של יוקסטה יהיו בולטות למרחוק שתי הסיכות המזדהבות, שמחברות את גלימתה המלכותית (ושבעזרתן אדיפוס ינקב את עיניו). בהופעתה הראשונה של יוקסטה (שורה 634), בולט האיפיון שלה כאם. יוקסטה היא המלכה, היא רעייתו של אדיפוס, היא אם ילדיו, היא נסיכה, היא בת תב"י – היא הרבה מאד דברים. אבל סופוקלס מאפיין אותה באופן מאד ברור כאמא. יוקסטה רוצה לעשות שלום, היא לא רוצה שיריבו, היא רוצה שלכולם יהיה נעים. מדוע סופוקלס מתמקד באיפיון שלה כאם? לדעתי, כדי להעצים את הזוועה אצל הקהל. רק הקהל יודע, שיוקסטה היא באמת אמו של אדיפוס, ולא רק רעייתו וכל השאר. יוקסטה אכן מצליחה להניח את דעתו של אדיפוס, והוא שולח את קראון לארמון בשלום.

אלא שאז, דווקא כשיוקסטה רוצה להניח עוד יותר בשלום את דעתו, היא גורמת להפך הגמור לקרות. כזכור, אדיפוס מאד מוטרד מדבריו של טיירסיאס, ובשלב הזה הוא מסוגל רק להתייחס לזיהוי שלו כרוצח ליוס. כדי להוכיח לאדיפוס, שנבואות האלים לא תמיד מתגשמות, יוקסטה מספרת לאדיפוס על נבואה שניתנה לה ולליוס, לפני הרבה מאד זמן. לפי הנבואה ההיא, הבן שיוולד להם ירצח את אביו. והנה ידוע, שליוס נרצח על-ידי שודדים. כאשר יוקסטה מתארת לאדיפוס את המיקום הגיאוגרפי שבו נרצח ליוס: "בפוקיס (Fokis). במקום שבו הדרך מתב"י מתפצלת לדלפי ודאוליס" (Da'ulis). שורה 733), אדיפוס מזדעזע. הוא מזהה את המיקום ויודע, שהוא רוצח ליוס. יוקסטה השיגה את ההפך הגמור ממה שרצתה להשיג.

עכשיו ברור לאדיפוס, שהוא רוצח ליוס. מבחינה מוסרית קשה לו שהוא רצח את ליוס, וירש ממנו את אשתו. מאז שהוא צעיר, אדיפוס נושא בלבו את המועקה שהוא עלול לשאת את אמו ולקטול את אביו. כי הוא מאמין בתקפותה של הנבואה. על הקושי הזה

נוסף עכשיו גם הקושי, שהוא רצח את המלך הקודם וירש את אשתו. עדיין הוא לא מזהה, שהמלך הקודם הוא אביו. כדי לשחרר את הלחץ, הוא מספר ליוקסטה את הנבואה שלו: "בסוף, בלי לגלות להורים שלי, הלכתי למקדש של אפולון בדלפי, אבל האל התחמק ולא ענה לשאלה שלי. במקום זה הוא בעט בי במילים מבהילות. הוא אמר שאני אשכב עם אמא שלי, שאני אוליד ממנה ילדים, שאף אחד לא יסתכל עליהם, ושארצח את אבא שלי." (שורות 734-787)¹⁹

נשים לב, שלנבואה ישנם שלושה חלקים: רצח אב, בעילת אם, והולדת ילדים טמאים. ונשים לב, שכאשר יוקסטה סיפרה לאדיפוס על הנבואה שלה (ושל ליוס), היא הזכירה רק את החלק של רצח האב. מה משמעות הדבר? האם יוקסטה לא ידעה ולא הכירה את שני החלקים הנוספים של הנבואה? או אולי היא כן שמעה אותם, אבל השכיחה אותם וביטלה אותם מלבה על סמך הידיעה שלה, שהבן המקולל הוא מת? כאשר אדיפוס מספר לה עכשיו את הנבואה שלו, היא עדיין לא אומרת ולא נזכרת בשני חלקי הנבואה האחרים גם אצלה. כאילו הנבואה שניתנה לו, היא לא הנבואה שניתנה לה (ולליוס). קשה להחליט מה זה מעיד עליה. אפשר, שהיא יודעת רק על קיומו של החלק הראשון בנבואה; באותה מידה שאפשר, שפעם היא ידעה את שלושת החלקים, אבל היא לא היתה יכולה להפנים אותם כשייכים אליה, ועל-כן הם לא קיימים בתודעתה.

מוכרח להצטבר כאן מתח פנימי רב. אדיפוס ויוקסטה לא סיפרו את הנבואות שלהם אחד לשני עד היום, הם מסתירים סודות אפלים זה מזה. הסודות מתחילים להיפתח, לאט ובזהירות, עכשיו. יוקסטה מספרת לאדיפוס, ש"פעם אחת ליוס... קיבל נבואה, שהבן שיוולד לשנינו יהרוג אותנו" (שורות 713-711). היא מציינת את הדמיון הגופני בין אדיפוס לבין ליוס ("די דומה לך"²⁰ שורה 743). אדיפוס כבר הבין, שהוא רצח את ליוס ("ועם הידיים האלה, הידיים שהרגו אותי, אני מכתים את המיטה שלו." שורות 822-821)²¹. ומעל לכל, טיירסיאס כבר הודיע לו שהוא "יתגלה כאב ואח לילדיו, כבן ובעל לאמו, וגם כמי שלאביו הינו שותף בבעילה וגם רוצח" (שורות 457-460). ולמרות כל אלה, אדיפוס עדיין אינו מזהה ביוקסטה את אמו, ובליוס את אביו. הוא מוכן לקבל את האפשרות, שהרג בשוגג את המלך הקודם וירש את אשתו, אבל אין בו שום מוכנות

¹⁹ תרגום בוזגלו. ובתרגום שבתאי: "בלי ידיעת הוריי הלכתי לפיתו, ופויבוס לא כיבד אותי במענה לשאלה שלשמה באתי, אך ניבא זוועות מסוג אחר, גורל מר ונורא - שאת אמי אני עתיד לבעול, לחשוף לעין אנוש פרי בטן מעורר סלידה, וגם לרצוח את אבי ומולידי."

²⁰ תרגום בוזגלו. ובתרגום שבתאי: "ובמבנהו לא נבדל מאד ממך."

²¹ תרגום בוזגלו. ובתרגום שבתאי: "אני שוכב עם האשה שבעלה נרצח במו ידיי."

להיפגש עם שלושת חלקיה המקוללים של הנבואה. איזה אדם מוכן לייחס לעצמו נבואה כזאת?

כדי להיות בטוח שהוא רוצח ליוס, בעצה אחת עם יוקסטה, אדיפוס שולח לקרוא לעבד היחיד שנשאר מפמליית ליוס ביום הרצח, וכבר "עשרים שנה" שהוא משמש כרועה מחוץ לתב"י. אם הרועה התבני הזקן יאשר, שליוס נרצח על-ידי שודדים רבים ולא על-ידי אדם אחד, זה יוכיח שלא אדיפוס רצח את ליוס. המקהלה אומרת לאדיפוס: "עד חקירת העד אל תאבד תקווה". ואילו יוקסטה מצהירה: "אין לי כל כוונה לחיות את החיים שלי על סמך כל מיני נבואות." (שורות 868-869)²² יוקסטה מגיעה לידי כפירה בנבואות האלים בגלל הצורך הרגשי שלה לנקות את אדיפוס, ואת עצמה. אדיפוס ויוקסטה נכנסים אל הארמון.

יג. מזמור מקהלה שני

המקהלה מצהירה על דבקותה בדת, כתגובת-נגד לדברי הכפירה של יוקסטה. "שחצנות מולידה עריצות. שחצנות - אם היא גדושה עד בחילה פזיזות והפקרות - מטפסת על הפסגה הגבוהה ביותר ומתגלגלת על המדרון החלק מאחור, שם רגלה הגסה לא תוכל לעזור לה." (שורות 873-878)²³ המילה 'שחצנות' מחליפה את המילה 'היבריס' במקור היווני. היבריס הוא מושג שלא ניתן לתרגמו למילה אחת. אך השורות הבאות מגדירות את המושג, ואת תפיסת העולם העקרונית של הטרגדיה. משפט-המפתח 'היבריס מוליד עריצות' מכוון אל אדיפוס ואל יוקסטה כאחד; כי אדיפוס קיבל עידוד מיוקסטה לא להקשיב ללב, המפחד מנבואות אפולון, ולא להאמין להן. המקהלה מצהירה על נאמנותה לחוקי האל, לעומת חוקי הטירן, כאשר הטירן נוהג בהיבריס.

יד. סיבוב שני של העימות אדיפוס-יוקסטה: עימות משולש בין יוקסטה, אדיפוס והשליח הקורינתי

יוקסטה יוצאת מהארמון ונכנסת לבמה, כשהיא מחזיקה בידיה 'ענפי תחנונים'.²⁴ היא מבקשת מאפולון, שיחזיר את אדיפוס להיות כפי שהכירה אותו תמיד: שקול והגיוני. ("אדיפוס נסער מדי מכל מה שעובר עליו. הוא לא מתנהג כמו אדם הגיוני", שורות 913-914).

²² תרגום בוזגלו. ובתרגום שבתאי: "אם באזוניי יזכירו נבואה, אפילו לא אעיף מבט אל הדובר."
²³ תרגום בוזגלו. בתרגום שבתאי: "שחצנות יולדת טירן, שחצנות טיפשית שהתפטמה ללא מידה וללא תועלת, מטפסת למרום החומה וצונחת אל מדרון הגורל, שבו אין שימוש לכף רגל."
²⁴ "ענפי זית או דפנה שזורים רצועות צמר." (בוזגלו, עמ' 29)

"הקברניט מאבד את השליטה על ההגה", שורה 923). אנו נזכרים ברגע פתיחת המחזה, שבו תושבים בני גילים שונים ישבו מול הכניסה לארמון, כשהם מחזיקים בידיהם 'ענפי תחנונים'. משמעות המחווה שלהם בפתיחת המחזה היתה, שכל אזרחי תב"י מבקשים מאדיפוס שיעזור להם, כאילו שהוא אל. גם זה סימן את המצב הלא רגיל והכאוטי, שבו נפתחה עלילת המחזה. כעת יוקסטה עושה אותה מחווה, אבל במשמעות הרגילה שלה: היא הולכת לבקש את עזרת האלים (את עזרת אפולון, כי הוא האל של תב"י). האנלוגיה בין שני המקרים נועדה להשמיע לקהל את המסר הדתי הנורמטיבי והרגיל: בני אדם אינם יכולים לעזור לעצמם ואינם יכולים להסתמך רק על עצמם; תמיד נחוצה עזרת האלים, ועזרת האלים היא הקובעת.

בניגוד לאזרחי תב"י, יוקסטה אינה מבקשת מאדיפוס לפתור את מצוקתה אלא מבקשת מאפולון, כי מצוקתה היא אדיפוס בעצמו. לה ולו יש עימות סביב נבואות. בעבר הרחוק, היא שמעה נבואה לגבי בנה שיוולד לה מליוס, ועד עכשיו היא רוצה להאמין שבנה ההוא מת, והנבואה ההיא מתה יחד איתו. גם אדיפוס שמע נבואה בעבר - דומה בחלקה לנבואה של יוקסטה. הוא רוצה להאמין, שהיא מתייחסת להוריו שבקורניתוס, ואין סיכוי שהיא תתגשם אי-פעם בתב"י. גם אדיפוס וגם יוקסטה מפחדים להתקרב אל הנבואות שלהם, ושניהם לא רגועים. קודם יוקסטה ניסתה לשכנע את אדיפוס, שלא יאמין לנבואות, בכלל ובפרט, וזו היתה הטקטיקה הראשונה שלה. במהלך הזה היא הפגינה נחישות וביטחון, אבל לא הצליחה לשכנע את אדיפוס. אדיפוס עדיין מאמין לנבואות, והוא מסתובב בארמון חסר שקט ומפחד. עכשיו היא מנסה טקטיקה אחרת. היא חוזרת בה מכפירתה-לרגע ומבקשת מאפולון, שימנע את התגשמות הנבואות (את זה היא לא אומרת), וישיב לה את בעלה, הגבר והמלך, להיות כפי שהיה בעבר (את זה היא כן אומרת). מתברר איפא, שהכפירה של יוקסטה לא היתה אידאולוגית אלא נבעה מתוך מצוקה נפשית של הרגע.

ואז, נדמה כאילו שאפולון עונה על בקשתה: פתאם בא שליח מקורניתוס. והשליח הזה עונה על כל משאלותיה הכמוסות והגלויות; כך לפחות בהתחלה. ואחר-כך הוא מתערב בשיחתם והופך את הכל. אירוניה, אירוניה. הפגישה עם השליח מקורניתוס היא רגע ה**היפוך** במחזה (perypetia).

השליח מבחוץ (Anggelo, ביוונית), הוא דמות ידועה ומוסכמת בתיאטרון. תפקידו לחולל מפנה ברצף העלילה. מן הסתם היו לו מסיכה וביגוד מוסכמים וידועים, שזיהו אותו בתור 'השליח מבחוץ'. מהר מאד מתברר שהשליח הזה בא מטעם עצמו, ואין הוא שליח רשמי של שום פוליס. הוא בא מיוזמתו לבשר לאדיפוס, שאביו, פוליבוס מלך קורניתוס, מת; ואדיפוס אושר להיות המלך הבא של קורניתוס. השליח הזריז מקווה, שאדיפוס יגמול לו היטב על הבשורה הכפולה שהביא - ובמיוחד על חלקה הראשון, שאיתה הוא מתחיל את בשורתו...

נשאלת השאלה, מדוע בשורה כה חשובה אינה נמסרת על-ידי שליח רשמי של קורינתוס? התשובה על-כך קשורה למוסכמות התיאטרון בימיו של סופוקלס.²⁵ נראה שבעטיין הוא בחר לאחד בתוך דמות אחת, את הרועה הקורינתי ואת השליח מטעם עצמו, שרצה לזכות במתנה נדיבה. ככה הוא "סגר" את בניית הדמות הזאת. אחרי הרועה הקורינתי ניפגוש את דמותו של הרועה התבני הזקן, שגם הוא למעשה, עשוי מצירוף של שתי דמויות, שלא מוכרח להיות קשר ביניהן. הרועה התבני הזקן הוא העבד של ליוס, היחיד שנשאר בחיים אחרי ההתקפה של אדיפוס; והנה בצירוף מקרים מופלא, הוא גם מי, שהצטווה לקחת את העולל המלכותי נקוב הרגליים ולהניחו על אחד ההרים כדי שימות שם. סופוקלס אולי מפסיד אמינות ריאליסטית בבניית הדמויות של שני הרועים האלה, הקורינתי והתבני, אבל הוא גם מרוויח שני רווחים גדולים מאד: (1) צירופי הארועים המפתיעים המתגלים בדמות אחת, גורמים להפתעה ולריגוש גדול מאד אצל הקהל. (2) שני הרועים, המעידים כל אחד בתורו על זהותו של אדיפוס, תורמים להוכחת הכלל, שאי אפשר לברוח מגזירת הגורל.

אדיפוס יוצא מהארמון ושומע את הבשורות. תגובת יוקסטה לאדיפוס: אמרתי לך שלא כל הנבואות מתגשמות. הנה ההוכחה: נמסר לך שתהרוג את אביך, בשעה שאביך מת מיתה טבעית מזיקנה, כשאתה לא היית לידו ולא הרגת אותו. תגובת אדיפוס ליוקסטה היא: כל זה אמנם משמח, אבל עדיין נותר חלק בנבואה שעלול להתגשם, והוא שאשכב עם אמי, וזה מדאיג אותי מאד עדיין. השליח הקורינתי, ששומע את חילופי הדברים בין בני-הזוג המלכותי, מתערב בדבריהם. הוא רוצה להניח את דעתו של אדיפוס ושלא יחשוש. הנה במקרה – צירוף מקרים שכזה – הוא יודע, שפוליבוס ומירופה הם לא הוריו המולידים של אדיפוס אלא הוריו המאמצים. השליח רצה לברך, ויצא מקלל. אדיפוס מתפלץ; ויוקסטה מבינה, שאדיפוס הוא בנה. היא מתחננת לפניו, שיפסיק לחקור אחר האמת, ושיעצור את התהליך, ושלא יתן לרועה התבני הזקן (שמן הסתם כבר עושה את דרכו לארמון), להשמיע לפנייהם את עדותו.

²⁵ בימיו של סופוקלס שלטה המוסכמה, שעלילת המחזה צריכה להיות אחידה מבחינת הזמן, המקום והדמויות. פירוש של דבר, שהעלילה צריכה להתרחש במקום אחד מתחילת המחזה ועד סופו, במשך זמן של עד יממה אחת, ולכלול עימותים בין עד שלוש דמויות בעת ובעונה אחת. את כל הכללים האלה סופוקלס קיים ולא הפר – להבדיל מן הכלל של הפעות המקהלה, שאותו סופוקלס כן שינה בכך ששילב את המקהלה בעלילה, כפי שתיארתי קודם במאמר. הבה נבחן את האופציות שאולי עמדו לפני סופוקלס, בבואו לשלב בעלילה את דמותו של הרועה הקורינתי. אם יגיע לתבני שליח רשמי מקורינתוס כדי לבשר על מות פוליבוס, הוא יהיה הדמות השלישית, נוסף על דמויותיהם של אדיפוס ויוקסטה. נניח שהשליח הרשמי ידע לספר על הרועה הקורינתי, שהביא את התינוק חסר השם אל פוליבוס ומירופה. אם אדיפוס יזמן את הרועה הקורינתי להעיד בפניהם, יופר הכלל של אחדות הזמן. כל צופה בתיאטרון בן זמנו של סופוקלס יודע, שהמרחק בין קורינתוס לתבני גדול, ואי אפשר להביא אדם מקורינתוס לתבני בתוך מסגרת זמן של יממה אחת. אז האפשרות הזאת נופלת. או אם מאיזושהי סיבה, יגיע השליח הרשמי יחד עם הרועה, יהיו על הבמה ארבע דמויות, ואז יופר הכלל של אחדות הדמויות (שלוש דמויות). אז גם האפשרות הזאת נופלת. כך או כך, סופוקלס בחר לאחד בתוך דמות אחת את הרועה הקורינתי ואת השליח מטעם עצמו.

אדיפוס אינו מקשיב לה, ואינו נרמז מתחנוניה הנואשים. נוח לו לחשוב, שהיא לא רוצה שייתגלה, כביכול, שהוא בא ממוצא חברתי נחות, לעומתה, שהיא באה מרום המעמד החברתי - מאשר לחשוב, שמוצאו המשפחתי הוא טמא ומקולל. כביכול יוקסטה עסוקה עכשיו ב"גילוי", שהיא נישאה לגבר שנולד מאחד העבדים בבית ליוס, בשעה שהיא נולדה מזרע מלכים. ברור ששניהם מיואשים, ושהוא נאחז במחשבת-הבל, כי האלטרנטיבה על מה כן לחשוב, ממוטטת את הלב. יוקסטה נכנסת בשברון לב מוחלט לארמון, ויותר לא נראה אותה.

עכשיו יבוא שיר מקהלה, שמעביר את הזמן ויוצר אשלייה של זמן. או אז ייכנס לבמה הרועה התבני הזקן, שהגיע מאזורי המרעה שמחוץ לתבני. עדותו תימסר מול אדיפוס, המקהלה והשליח הקורינתי, ללא יוקסטה. במקביל מאחורי הקלעים, בכל הזמן הזה, יוקסטה תתאבד בתוך הארמון.

טו. מזמור מקהלה שלישי

המקהלה שרה על האפשרות, שמוצאו החברתי של אדיפוס הוא אלוהי, ולא ממעמד חברתי נמוך. בכך הם משתפים פעולה עם אדיפוס המסכן, שנאחז בקש כדי לא לטבוע. ואולי הם אומרים מה שהם אומרים, כדי לא לקלקל לעצמם את דמותו של אדיפוס בעיניהם. הם משתעשעים במחשבה, שאולי הוא נולד לזיווג אלוהי כלשהו, למשל בין אל לבין נימפה.²⁶ המקהלה ואדיפוס משהים את הקטסטרופה (האסון שיבוא בסוף) בדיבור על כך, שעדיף להיוולד מזרעו של אל, המשתעשע עם נימפה, לעומת האפשרות להיוולד מזרעו של עבד אנושי. אלה האפשרויות שהם מדברים עליהן ומשווים ביניהן, בגלוי. האפשרות שהם לא מדברים עליה כלל, אבל היא המשכה המתבקש של ההשוואה, הוא, שגרועה מכל האפשרות, שבן אנוש ישכב עם אמו ויוולדו להם ילדים. את זה הם לא אומרים, כאמור, זאת ההשוואה בסמוי.

טז. עימות משולש בין אדיפוס, השליח הקורינתי והרועה התבני הזקן

אל הבמה נכנס הרועה התבני הזקן. הוא לא יודע לשם מה קראו לו. לעומתו - אדיפוס, המקהלה, השליח הקורינתי ואנחנו יודעים, שקראו לו כדי להשלים את הפאזל של זהותו של אדיפוס. מן הסתם הוא לבוש במסיכה וביגוד, שמזזהים אותו כרועה כפרי זקן. זיקנתו היתרה

²⁶ נימפה – יצור של הטבע. אשה יפה וקלילה שחיה במערות, ונענית למין מזדמן עם יצורים אלוהיים, שחולפים בשטח. לנימפה אין כוחות על טבעיים.

ממחישה את האפשרות, שהוא לקח חלק בשני ארועי-מפתח מעברו של אדיפוס. (אפשרות מאד לא סבירה, כשלעצמה.) לפני "ארבעים" שנה, כשהוא היה עדיין עבד צעיר, הטילו עליו ליוס ויוקסטה לקחת את התינוק שזה עתה נולד להם, אל הר קיטיירון (Kitairon) ולהשאיר אותו למות שם. לתינוק לא ניתן שם, והוא היה נקוב רגליים ואזוק בנקבי רגליו. את זאת אנחנו יודעים מעדותה הקודמת של יוקסטה ומעדוה הקודמת של השליח הקורינתי.²⁷ כשחזר הרועה לארמון הוא דיווח לזוג המלכותי, שביצע את המשימה.²⁸ הוא לא סיפר להם, שחמל על התינוק ומסר אותו לרועה קורינתי, שבדיוק הסתובב שם בשטח.

חלפו "עשרים" שנה. אותו עבד היה בין מלווי של ליוס, שנתקלו באדיפוס חמום-המוח, בצומת שלוש דרכים. כולם נהרגו, חוץ ממנו. כשהוא חזר לארמון בתב"י, לתדהמתו פגש שם את אדיפוס בתור מלך! כדי לחסוך לעצמו צרות הוא דיווח ליוקסטה, ששודדים תקפו אותם וגברו עליהם. כמו-כן הוא ביקש מיוקסטה, להיות רועה עדרי המלך מחוץ לתב"י. יוקסטה נענתה לבקשתו מפני, שמגיע לו כל גמול טוב בעולם בעד שירותו המסור. ללא הוא, אף אחד לא היה יודע לספר מה קרה לליוס. ייתכן אף שהיא הסבירה לעצמה, שאחרי כל "הטראומה" שהוא עבר, הוא זקוק להרבה שקט מחוץ לארמון. העבד עבר לרעות את עדרי המלך על הר קיטיירון ונעלם מחיי הארמון. זה בדיוק מה שהיה טוב לו.

חלפו עוד "עשרים" שנים. הרועה הזקין מאד. פתאם אדיפוס שלח לקרוא לו. העבד בא בלב חרד, ולבו מבשר לו רעות.

גם לאחר כל השנים האלה, הרועה התבני הזקן אינו מעוניין למסור את המידע שיש ברשותו. זה מזכיר לנו את העימות הראשון במחזה, בין אדיפוס לטיירסיאס. האנלוגיה לעימות עם טיירסיאס מעידה על המיפגש של אדיפוס עם הרועה התבני הזקן, שהוא עימות. מערכה. והפעם, יש פה עימות משולש. לא רק אדיפוס חוקר את הרועה התבני הזקן, גם השליח הקורינתי חוקר אותו. לשליח הקורינתי יש אינטרס להציל פרטים מפי הרועה התבני הזקן, שיאמתו את העדות הקודמת שלו כעדות אמת.

הרועה הזקן מושך את השאלות ומנסה להרוויח זמן. אבל אדיפוס מתוח וקצר-רוח ומאיים לענות אותו. כפי שמקובל לעשות עם עבדים בימיו של סופוקלס. מייד העבד נכנע ומוסר

²⁷ יוקסטה מרככת את העובדות הקשות. היא מספרת: "לפני שהבן שלנו הגיע לגיל שלושה ימים, ליוס קשר לו את הקרסוליים וציוה לנטוש אותו בהר נידח אחד." (שורה 717-719) תרגום בוזגלו. ובתרגום שבתאי: "לא חלפו שלושה ימים מן הלידה, והוא ריתק את שתי רגליו והשליכו בידי אחר, על הר שומם." כלומר לפי יוקסטה, התינוק חסר השם נקשר בכפות רגליו והושלך למות על הר נידח אחד. לעומתה, השליח הקורינתי מוסר תיאור אכזרי: "אני בעצמי שלפתי את הסיכה שניקבה את הקרסוליים האלה." (שורה 1034) תרגום בוזגלו. ובתרגום שבתאי: "אני היתרתי את רגליך הנקובות." כלומר, קרסולי התינוק היו מנוקבות ואזוקות בנקביהן. הרועה הזקן, כבר אינו נשאל על הפרטים האלה בעדותו לפני אדיפוס. אך לשם מה היה צורך לפגוע ברגליו של התינוק? וכי היה יכול לברוח? העדויות על רגליו של אדיפוס במחזה הן מדרש שם, ההסבר המסורתי לשמו של אדיפוס.
²⁸ כפי שעשה הצייד במעשיית האחים גרים "שלגיה".

לאדיפוס את כל הידוע לו. אדיפוס השלים את חקירת זהותו. הוא מקונן על עצמו, ובורח לארמון.

יז. מזמור מקהלה רביעי

המקהלה מקוננת על אדיפוס. הוא אינו נתעב בעיניה אלא ראוי לרחמים. היא לא מגנה אותו ולא מנדה אותו. טומאתו אינה מפחידה אותם. היא מתארת את עלייתו המזהירה ואת נפילתו המוחלטת בבת אחת. "גורלך, אדיפוס המסכן, גורלך הוא דוגמה שחיי בן-אנוש אינם ראויים לקנאה." (שורות 1192-1195)²⁹ דברים דומים היא תשמיע בסיום המחזה.

יח. שליח מן הארמון מוסר את הקטסטרופה

מן הארמון יוצא שליח. קהל הצופים מזהה באמצעות המסיכה והביגוד שעליו, שהוא "שליח – פנים" (Ex-angelus), שליח שיצא מן הארמון - להבדיל מן השליח הקודם, שבא מחוץ לפוליס. האקס-אנגלו הזה הוא שליח רשמי של הארמון, להבדיל מן השליח הקורניתי, שבא ביוזמתו העצמית.

נאוומו ארוך ביותר. בנאומו הוא מתאר למקהלה שעל הבמה, ולקהל הצופים שבתיאטרון, מה קרה ליוקסטטה ואדיפוס בתוך הארמון. יוקסטטה התאבדה, ואדיפוס עיוור את עיניו. התיאור מפורט ביותר. יוקסטטה ברחה לחדר השינה וטרקה אחריה את הדלתות. העבדים שמעו אותה קוראת לליוס ובוכה, ולא העזו להיכנס. פתאם הגיע אדיפוס בסערה, תלש את דלתות חדר השינה מן הצירים ונכנס פנימה. דרך הפתח הפעור העבדים ראו, איך אדיפוס גילה את גופתה של יוקסטטה תלויה מהתקרה. הוא התיר אותה מן החבל והניח את גופתה על הרצפה. אז הוציא את שתי סיכות החיבור המוזהבות מגלימתה ונעץ אותן בעיניו. שוב ושוב הוא נעץ אותן בעיניו, תוך כדי שירה טקסית מצמררת. הדם ניגר מעיניו אל זקנו בזרם בלתי פוסק.

מה מסמלות הסיכות של יוקסטטה? הסיכות מחברות את גלימתה ושומרות על צניעותה. אדיפוס פרץ בלא יודעין את צניעותה של אמו. הוא חזה מקרוב במראה גופה העירום, במקום שישמור על גופה עטוף ומכוסה. כשהוא משכיב את גופתה המתה על הרצפה ופורם את

²⁹ תרגום בזגלו. ובתרגום שבתאי: "כשעיניי גורלך כדוגמה, גורלך, אדיפוס האומלל, איני מייחס לאדם שמץ של אושר!"

שמלתה, הוא מרגיש באופן אינטואיטיבי כמו אנס. גלימתה שנפרמה אחרי שהסיכות הוצאו ממנה, מדגימה ומסמלת את המצב.

השליח מסיים את נאומו במילים: "עכשיו תעמדו מול מראה שיגרום אפילו לשונאים שלו לרחם עליו." (שורה 1296) שבתאי תרגם: "מייד תצפה בחיזיון שהוא אומנם נתעב, אך מעורר חמלה." אני מעדיפה הפעם את תרגומו של שבתאי, כי בעיניי, זו הגדרה יפה של "קתרזיס" (Katarsis). קתרסיס (זיכוכ)³⁰ הוא מטרת הטרגדיה, על-פי אריסטו. מטרת הטרגדיה לגרום אצל הקהל לשני רגשות מנוגדים, כגון: תיעוב וחמלה, כעס ורחמים, התנגדות ואהדה. הצירוף המנוגד יוצר פורקן רגשי של הקהל ומטהר אותו.

מדוע מתאר השליח מן הארמון את הזוועות האלה, בפירוט כה גדול? ומדוע אנחנו רק שומעים עליהן, ולא רואים אותן מתבצעות לנגד עינינו על הבמה? ניתן לענות על שתי השאלות ביחד: (1) יש מוסכמה בתיאטרון היווני בזמנו של סופוקלס, שלא מציגים מראות זוועה על הבמה. זאת לא מפני שהיוונים הקדומים היו יפי נפש וסלדו מדם ומריטוש איברים; ולא מפני שהם ניסו ליפות את המציאות המכוערת באמצעות האומנות; אלא מפני שהם העריכו, שכאשר הצופים מדמיינים את הזוועה היא אפקטיבית יותר, ורמת הריגוש שהם חשים גבוהה יותר. (2) המחזה היווני נועד לשכל, בראש ובראשונה, ולא לרגש. ריגושים ורגשות עלולים להסיט את האדם מלימוד שכלי. על-כן מוטב לשמוע על מראות זוועה מאשר לראותם.³¹

אדיפוס העיוור יוצא מהארמון. אני מדמיינת לעצמי, שעל פניו של השחקן יש מסיכה, שבה מובלטים חורי העיניים (בכל מסיכה יש חורים לעיניים, אבל הפעם הם מוגדלים ואדומים), ופסי דם אדומים מצויירים עליה מחורי העיניים עד סוף הזקן, שמחובר למסיכה.

אדיפוס עושה את חשבון הנפש שלו מול המקהלה ומול הקהל. הוא לא אשם בגורל שיועד לו על-ידי אפולון, אבל הוא לוקח עליו אחריות כאילו הוא כן אשם, כי הוא אדם מוסרי. נכון שהוא קורבן אומלל ועיוור של הגורל, ואפולון הוא התוקף האכזרי שלו. בכל זאת גם לאדיפוס היו בחירות בתוך תהליך החיים שלו. הוא בחר לברוח מקורינתוס אחרי ששמע איש שיכור קורא לו "אסופי" (שורה 780. תרגום בוזגלו. "מזויף", תרגום שבתאי. ובקצרה, מאומץ). הוא בחר לפגוע באיש מכובד ובחמשת מלוויו בלי לשאול מיהו ומהו. הוא בחר לחקור את מותו של ליוס, והוא בחר להמשיך עם החקירה הזאת. גם כשהוא הבין, שבירור זהותו של הרוצח כרוך בבירור זהותו האישית, הוא בחר להמשיך עם החקירה עד סופה המר. היתה לו ברירה

³⁰ מושג ששאל מן הרפואה היוונית ומתייחס לזיכוכ נוזלי הגוף. במשמעותו המופשטת הוא מתאר תהליך של זיכוכ רגשות והתעלות, היטהרות, לאחר פעולה של צפייה דרמטית.

³¹ הסיבה השניה הפוכה לסיבה הראשונה. ובכל זאת יש מקום לשתייהן.

להתאבד כמו יוקסטה, (המקהלה אומרת לו, שחבל שהוא לא בחר בכך), והוא בחר להישאר בחיים ולנקר את שתי עיניו. הוא בוחר לסלק את עצמו מן השלטון ולצאת לגלות, כפי שציווה בתחילת המחזה שיהיה עונשו של רוצח ליוס, והוא עדיין בוחר לעצמו את העונש הזה. אדיפוס מכיר בכך, שגם אם הפשעים והטומאות שחולל נעשו בלא יודעין, בשוגג ולא במזיד, יש לו שותפות בהכרעות, והוא לוקח אחריות מוסרית על בחירותיו.

מדוע אדיפוס לא התאבד, כמו יוקסטה? כדי לסבול. הוא מעניש את עצמו בלהישאר בחיים ולסבול. העונש של הגיבור הטרגי צריך להיות מידתי מול המעשה המביש שעשה, כלשונה של דורותיאה קרוק. כגודל המעשה המביש, גודל העונש. אם אדיפוס יהרוג את עצמו, הוא לא יסבול, ואנחנו לא נרגיש שהוא כיפר בסבלו על חטאיו.

אבל מדוע הוא מעניש את עצמו בניקור עיניו, דווקא? נימוקי אדיפוס הגלויים הם: (1) "את הסיכות המוזהבות, הרים אותן למעלה – ככה - ונעץ בכל הכוח בעיניים שלו, נעץ וצרח: אף פעם לא תראו את הזוועות שקרו לי, את הזוועות שעשיתי!" (שורות 1271-1272) (2) "למה לראות אם כלום לא נשאר לענג בו את העין?" (שורה 1333) (3) "איך הייתי מסתכל על אבא שלי כשהייתי מגיע לשאול? איך הייתי מסתכל על אמא שלי?³²...נדמה לכם שאני ארצה לראות את הילדים שלי, כשהם נולדו איך שנולדו?" (שורות 1372-1375) (4) "מה אתם חושבים שאני יכול להסתכל לאנשים בעיניים?" (שורה 1385)³³ המשותף לכל הנימוקים האלה הן תחושות של אשמה, בושה, גועל עצמי, רצון לנקום בעצמו.

לעיוורון יש משמעויות סמליות. (1) העיוורון יוצר אנלוגיה ברורה בין אדיפוס לבין טיירסיאס. כמו טיירסיאס, עכשיו גם אדיפוס, רואה את האמת. הוא לא ראה את האמת כשהיו לו עיני בשר, ועכשיו כשהוא רואה את האמת, אין לו צורך בעיני בשר. כמו טיירסיאס, עכשיו גם הוא, נזקק למקל או לעזרת נער מלווה. אדיפוס סוגר כאן מעגל עם טיירסיאס. (2) משמעות סמלית אחרת של העיוורון היא: אדיפוס התחיל את החיים עם רגליים מנוקבות ומסיים אותם עם עיניים מנוקבות. את הרגליים ניקבו לו – הוא היה קורבן וסבל סבל ללא פשר. את העיניים הוא ניקב בעצמו – הסבל שלו אינו סתמי, הוא מבין את מקומו בעולם ולוקח אחריות על גורלו, הוא גיבור טרגי.

יט. קינת אדיפוס על עצמו

³² האם אפשר ללמוד מכאן על אמונה, שאתה נכנס לשאול כפי שהיית בעת מותך?
³³ ארבעת הציטוטים מתרגום בוזגלו.

אדיפוס העיוור יוצא מהארמון ומקונן על עצמו בפני המקהלה. הוא מסכם את הארועים המרכזיים בחייו, והמקהלה מגיבה על כל אחד מהם. חלק מהתגובות שלהם הוא אוהב וחלק לא, והוא משמיע להם את דעתו. האמת, זהו דו-שיח נפלא. רואים, שידידו הטוב ביותר של המלך היא המקהלה, במיוחד לאחר שאשתו מתה. אדיפוס מסכם את המהלכים שהיו לבחירתו ואלה שלא היו נתונים לבחירתו, על הכל הוא נותן דין וחשבון, ואינו מוחל לעצמו. משפט המפתח הוא: "אפולון, יקירים, אפולון הוא שעולל את הזוועות האלה, את הפרעות האלה. אבל מי הרים את היד על עיניו. מי זה היה? אני!" (שורות 1330-1334)³⁴

במחזות "מתוקנים" כאן היה מסתיים תפקידו של הגיבור טרגי, וכאן היה מסתיים המחזה. אך לא במחזה הזה! אדיפוס אינו מסיים את המחזה בתור הגיבור הטרגי שהבין את כשלונות חייו, אלא בתור הגיבור שרוצה להמשיך להיות גיבור: לפעול, להשפיע, לשלוט. לשם כך נועד העימות השלישי והאחרון שלו עם קראון. ובו מסתיים המחזה.

כ. עימות שלישי ואחרון של אדיפוס עם קראון

הדרך שבה אדיפוס מסיים את המחזה, מעוררת את התפעלותי. גם בסוף המחזה, כשהוא עיוור ומודר מן החברה האנושית, אדיפוס הוא אדם חזק, מטיל אימה טבעית, דמות של טירן אמיתי, שאי אפשר להביסו.

קראון זכה במלוכה, אחרי שאדיפוס הדיח את עצמו. אחותו מתה, אדיפוס פסול למלוכה, שני הבנים שלו פסולים למלוכה, והוא הקרוב ביותר לכתר. הוא זוכה בשליט יחיד, ללא טריאומווירט. קראון נכנס לבמה כמי שנואם את נאום הבכורה שלו בתור המלך החדש. ומה אנחנו שומעים בדבריו? היסוס, חוסר החלטיות וחוסר יושר. הוא לא יודע מה כדאי לעשות עם אדיפוס. אולי כדאי לשאול את האלים? והרי הוא עצמו שמע בדלפי, אך לפני זמן קצר, מה שיש לעשות עם רוצח ליוס.

המלך החדש הוא אנטי-תזה לטירן הקודם. כאשר אדיפוס העיוור והמושפל מדבר אל קראון, קראון תכף נמס. האומנם קראון כל-כך חלש? נראה לי שקראון הוא ערמומי. הוא מחליט לא לשלוח את אדיפוס לגלות ולא להרוג אותו, אלא להשאיר אותו בתוך הארמון, תחת השגחתו. האם הוא רוצה לשמור עליו מקרוב ולפקח עליו, כי דמותו של אדיפוס כל-כך מפחידה אותו? ומה יהיה עם סיום המגיפה? נראה, שזה לא מעסיק את קראון כרגע. נאמר לך בדלפי, שחובה למצות את הדין עם רוצח ליוס, או שהמגיפה תימשך. אז מה אתה משאיר אצלך את הרוצח בארמון? לא חשוב לך מה שיקרה לאזרחים בפוליס שלך?

³⁴ תרגום בזגלו. ובתרגום שבתאי: "זה היה אפולון ידידי, אפולון, הוא שהרס אותי, אבל ידי היא שדקרה."

אף על פי שאדיפוס אמר למקהלה, שהוא לא רוצה לראות את הילדים שלו, ברגע האחרון שלו על הבמה הוא בתפקיד של אבא יותר מכל תפקיד אחר שלו. כי הוא יודע כיצד מלכים חדשים מתייחסים אל ממשיכי זרעם של המלכים הקודמים: הם הורגים אותם. כדי שלא יהיה אף יורש פוטנציאלי, שעלול לקחת מהם את השלטון. אדיפוס מבקש מקראון לאפשר לשני בניו, (Polineikes, Ette'okles) לצאת מהפוליס. הוא מסביר לקראון, שבתור גברים הם יוכלו לדאוג לעצמם. מה שהוא לא אומר, וזה מה שקובע את בקשתו, הוא: שאם הם יישארו בארמון, רוב הסיכויים, שקראון יהרוג אותם. לעומת הבנים, שתי הבנות, אנטיגונה ואיסמנה, (Antigonne, Ismenne) אינן יכולות לדאוג לעצמן בעולם של גברים. אדיפוס מבקש מקראון, אפילו מתחנן לפניו, שידאג למזונן של שתי בנותיו הקטנות (קראון הוא דודן!) ואז הוא מבקש להיפרד מהן בחיבוק. רק משתיהן. משני בניו הוא לא מבקש להיפרד. מביאים לו את שתיהן, והן פורצות בבכי למראה אביהן חסר העיניים.³⁵ זהו מחזה מעורר בכי. אני יכולה לדמיין לעצמי, שגם בקהל הרבה עיניים לא נשארו יבשות. אדיפוס מנסה להוציא מקראון הבטחה ברורה שהוא ידאג לבנותיו, בכל מניפולציה שהוא מכיר: הוא מברך את קראון, מחניף אליו, מדבר ארוכות אל הבנות על גורלן האומלל וחסר התקווה, מחבק אותן באופן נואש - אבל גורלן כבר אינו ניתן יותר בידי. קראון לא מוציא התחייבות מפורשת מפיו שידאג לבנות (האחייניות שלו), קורע אותן מחיבוקו של האב ומצווה עליו להיכנס לארמון.

המקהלה מסיימת במוסר השכל, אולי מפתיע ואולי לא: "אל תגידו על אף אחד שהוא מאושר לפני שהוא עוצם את העיניים ומת." (שורות 1529-1530)³⁶ אם יש לנו משהו ללמוד מן הסיפור של אדיפוס, אומרת המקהלה, אז הלקח הוא, שאדם לעולם אינו יודע מה נכון לו בהמשך גורלו. בכל רגע של חייו, לא חשוב עד כמה הוא מאושר ועד כמה מקנאים בו, יכול לבוא עליו אסון או כישלון. עד שהוא לא עוצם את העיניים, אין לדעת מתי יבוא הרגע הזה. ואת זה למדנו מאדיפוס. אדיפוס הוא דמות מופת לתמורות קיצוניות שיכולות להיות בחיים שלנו – מהצלחה לכשלון, ומגאוה להשפלה

ביבליוגרפיה

סופוקלס, **אדיפוס המלך**, מיוונית: אהרון שבתאי, שוקן, 1994.

סופוקלס, **אדיפוס המלך**, מיוונית: שמעון בוזגלו, ספרי עליית הגג, 2012.

³⁵ יש אפשרות, שלכתחילה קראון ניכנס אל הבמה עם שתי הבנות. כל הזמן הן עמדו בצד בשקט וחיכו שיגידו להן מתי מותר לגשת אל אבא. כאשר אדיפוס התחיל לדבר עליהן, הן פרצו בבכי, וכך נודע לו שהן נמצאות שם.
³⁶ תרגום בוזגלו. ובתרגום שבתאי: "אל לנו לראות אדם כמאושר טרם יחצה את גבול חייו ללא מכאוב."

- המילטון, עדית, **מיתולוגיה**, מסדה, 1982.
- פינק, גרהרד, **מי ומי במיתולוגיה העתיקה**, מגרמנית: חנה לבנת, הד ארצי, 1998.
- שבתאי, אהרן, **המיתולוגיה היוונית**, ספרי תל אביב, 2000.
- אריסטו, **פואטיקה**, מיוונית: יואב רינן, מאגנס, 2003.
- קרוק, דורותיאה, **יסודות הטראגדיה**, הקבוץ המאוחד, 1972.
- הלפרין, שרה, **האירוניה הטראגית ב"אוידיפוס המלך"**, **במה**, 72(125), 1977, 4-14.
- הלפרין, שרה, **"מיהו הרוצח" או "מיהו אני?"** (האופי הבלשי של הטרגדיה "אוידיפוס המלך" לסופוקלס), **עלי-שיח**, 7, 1997, 222-237.
- הלפרין, שרה, **מפחד לא-מודע לסבל מודע בטראגדיה "אוידיפוס המלך" (ה"לא-מודע" בטראגדיה זו לפי תורת יונג – (נוסף לתורתיהם של פרויד ושל אדלר)**, **עלי-שיח** 15-16, 65-73.
- וולטר, וליאם, **אנטיגונה ואדיפוס המלך**, מאנגלית: יוסף כרוסט, אור-עם, 1989, 24-47.
- יערי, נורית, **קריאה של טרגדיה יוונית** (הרצאה בהשתלמות מורים באוניברסיטת תל אביב), 2012.